ఆడ జన్మ

నువు మా తల్లివి, అక్కవు, చెల్లెలివి, భార్యవు.

నువు ఆరోగ్యంగా ఉంటే మా పిల్లలు ఆరోగ్యంగా ఉంటారు. నువు జ్ఞానసంపన్నురాలవయితే మేమంతా జ్ఞానవంతులమవుతాం.

అయితే మాకు ఆరోగ్యం అవుసరంలేదు. జ్ఞానం అంతకన్నా అవసరంలేదు. మేం మతిమాలిన కర్షకులం; మా పొలానికి మేం మంచి ఎరువుతోలం, మా పొలాన్ని చక్కగా దున్ని పదును చేసుకోనం, మా పొలానికి మేం కావలసినంత నీరు కట్టం, మా పొలంమీద మాకు గౌరవం లేదు. ఆ పొలంలో అయిన తప్పా, తాలూతిరిగి అందులో నాటుతాం. మా పంట దిగనాసిల్లి పోతుంది. పోనీ, మాకు విచారంలేదు. నువు మా బంజరు భూమివి.

నువు మా జీతంలేని నౌఖరువు. నీది ఇరవైనాలుగు గంటల నౌకిరీ. శలవుల్లేవు నీకు. డాక్టరు సర్టిఫికేట్లు లేవు. పింఛను లేదు. నువు చేతులు మారినా నీ నౌఖరీ మారదు.

జీవితం తన్నే తన్నులకు నీ మీద మేం పగ తీర్చుకుంటాం. పగవాడికి కూడా తెలియనివ్వని మా కళ్ళు నీ ఎదుట సిగ్గులేకుండా ప్రదర్శిస్తాం.

నీ ఋణం ఎట్లా తీర్చుకుంటాం? నువు మహాపతివ్రత వంటాం. నీకు స్వర్గమేగాని నరకం లేదంటాం. నీ జన్మే ధన్యమైనదంటాం—నీ క్షుద్రమైన ఆడజన్మ!

నువ్వు మా మాటలు నమ్మనవసరం లేదు. నువు మా మీద తిరుగుబాటు చెయవచ్చు. కాని జ్ఞాపకం ఉంచుకో! నిన్ను మా సర్వశక్తులతోటీ ప్రతిఘటిస్తాం.

నీకు ఆత్మ జ్ఞానం లేకుండా, చదువూ విజ్ఞానమూ లేకుండా చేసి ఉంచింది దేనికనుకున్నావు? నీకు అడుగడుగునా అంకుశాలు దేనికనుకున్నావు? నిన్ను అబలగాను, నీ కీర్తి లేత తమలపాకుకంటే సుకుమారంగాను, నీ మార్గం కంతక భూయిష్టంగానూ, నీ జీవితం ఒక అంతంలేని అగ్ని పరీక్షగానూ ఉంచింది దేనికనుకున్నావు?

నీ పట్ల మేమంతా మహాను శాసకులమే; అందరమూ గట్టి సామ్రాజ్యవాదులమే; అందరమూ పెట్టుబడిదార్లమే; అందరమూ గూండాలమే. అందర సాధువుల్లాగే, అమాయకుల్లాగే, అసక్తుల్లాగే, నీకు కూడా జీవితం ప్రశాంతగా వెళ్ళాలని ఉంటుంది. ఘర్షణ నీ కిష్టం ఉండదు.

మంచిది. అట్లా అయితే మాకు తలవంచి ఉండు.

లేక ఎదురు తిరుగుతావ్వా, నీసంగతి మేం చూస్తాం. నీకు గౌరవంగా బ్రతికే ఆస్కారం లేకుండా చేస్తాం. నువు సంఘంలో తల ఎత్తుకు తిరగటానికి లేకుండా చేస్తాం. నిన్ను పిచ్చికుక్కను వేటాడినట్టు వేటాడుతాం. ఈ లోకానికి నేతలం మేము. ఈజీవితానికి పెద్దరికంమాది. ఈ ప్రపంచంలో నీకు మిత్రుడెవరో కనుక్కోలేవు. పైకి అందరమూ నీ క్షేమం కోరినట్టే కనిపిస్తాం. పైకి, నీ హృదయం అగాధమంటాం. యథార్థమైన అగాధాలు మా అంతరాత్మలు. ఎంతమంది అంతరాత్మల లోతులు తీరుస్తావు? నీ జీవిత ప్రమాణం ఎంత? నీ కున్న అండ ఏమిటి?

ఇన్ని బందోబస్తులు చేసినా చివరకు నువేగెలుస్తావ్వా? అప్పుడు నిన్ను ఆకాశాని కెత్తుతాం. నీ కీర్తి ఆలపిస్తాం. నీకు మాకన్న ఆప్తులే లేరని ఋజువు చేసుకుంటాం.

2

కొంతకాలం క్రిందట ఒక బస్తీలో, పాపం ఒక ఇల్లాలు కడుపున ఆడపిల్లపుట్టింది. తొలి చూలు కూడానూ. ఆ ఇల్లాలి భర్త పాపం, చాలా రోజులపాటు తల ఎత్తుకు తిరగలేక పోయినాడు. ఆయన పరువంతా నట్టేట కలసి పోయినట్టయింది. తనకన్న దరిద్రులూ, దౌర్భాగ్యులూ, దుర్మార్గులు సహితం మగపిల్లల్ని కంటూ ఉండగా తన భార్య ఆడపిల్ల నెందుకు కనిపెట్టాలో ఆయన కర్థంకాలేదు.

పురిటింట్లో ఎవరి మొహానా హాసరేఖ లేదు. ఎందుకుంటుందీ ?

"ఏం పిల్లమ్మా ?"

"ఆఁ ఆడపిల్ల ! మా ముహాని కింకేమవుతుంది ?

పాపం, వాళ్ళ మొహాలు చూస్తే ఇంట్లో ఒక పిల్ల పుట్టినట్టు లేదు, పిల్ల పోయినట్టుందిగాని.

పురిటి గదిలో బాలింతరాలికీ సుఖంలేదు. ఆవిడ అంత బాధపడి కన్న కూతురికేసిచూస్తూ, ఇతరులనుకునే మాటలు వినవలసి వచ్చేసరికి అమృతమూ విషమూ కలపి త్రాగినట్టయింది.... ఈ పురుడు కన్నఇంటనే పోసుకుని ఉండవలసింది. తన ఆఖరు తమ్ముడికి మశూచికం రాకుండా ఉంటే పుట్టింటివారు ఇంత అన్యాయంచేయరు. తన అన్నగారికి మొదటి సంతానం ఆడపిల్లే. తన అక్కగారుకూడా తన తండ్రికి తొలిసంతే.

"అసలు వాళ్ళ సాంప్రదాయమే అటువంటిది !" అన్నది ఆమె భర్తగారి ముత్తవ తల్లి. ఆవిడ కూతుళ్ళిద్దరూ వాళ్ల కాలంలో తొలి చూలుకు ఆడపిల్లల్నే కన్నారు. కాని గురువిందగింజ తన నలుపు గురించి ఎప్పుడన్నా ఆలోచిస్తుందా ?

పదకొండోనాడు భారసాల. ఎవరికీ తెలీకుండా చేసుకున్నారు దొంగతనం చేసినట్టు. అదే మగపిల్లవాడి భారసాల అయితే చుట్టాలందరికి కోపంవచ్చి ఉండేదే కాని ఆడపిల్ల భారసాల అందర్నీ పిలిచి గొప్పగా చేసేదేమిటి ?

8)

పిల్లకు ఒక దేవుడిపేరూ, ఇద్దరు పితృదేవతల పేర్లూ కలిసి వచ్చేటట్టు వెంకటసీతా మహాలక్ష్మి అని పేరు పెట్టుకున్నారు. చాల వీలయిన పేరు. పాతకాలపు వాళ్లు వెంకమ్మా అనీ, మాచమ్మా అని పిలవచ్చు. నాగరికత బలిసినవాళ్ళు సీతా అనీ, లక్ష్మి అని పిలవచ్చు.

"అసలు మావాడు భారసాలే చేసుకోనన్నాడు. పుణ్యాహవాచి వానికి వచ్చిన బ్రాహ్మడి చేతనే నాలుగు మంత్రాలు చదివించి నామకరణంకూడా నేనే చేయించా" అన్నది పిల్ల నాయనమ్మ.

"కాదు మరీ? శాంతీ అదీ ఏమిలేదు కూడా గామాలు."

"అదొక్కటే తక్కువయింది."

ఆచారం రీత్యా అయితేనేం, చట్టం రీత్యానయితే నేం ఒకరికన్న తక్కువగా పుట్టటం చాలా శోచనీయం. అయినా మన సమాజంలో కొందరు తక్కువ కులాల్లో పుడతారు, అనేకమంది బీదల కడుపున పుడతారు. మరి కొందరు ఆడవాళ్లుగా పుడతారు.

అటువంటి సమాజం మనది.

దాన్ని మార్చే ఓపికా, శక్తి లేక, "ఎవరు చేసుకున్నంత వారికి" అని మనస్సు సమాధాన పరుచుకుంటాం. అప్పుడీ సమాజాన్ని చూసి గర్వించి, దీన్ని సమర్థించేటందుకు హోరాహోరి పోగాడేశక్తి మనకి ఎక్కణ్నుంచో వచ్చి పడుతుంది.

3

లక్ష్మి తండ్రి దరిద్రుడు కాడు, అనాగరికుడు కాడు. ఆయనకి పదెకరాల పొలమూ, ఒక ఇల్లూ ఉంది. పాత కాలపు మెట్రిక్యులేటు. తాలూకా కచ్చేరీలో గుమాస్తా.

అయినా లక్ష్మి దరిద్రుడు కూతురు, అనాగరికుడి కూతురు. ఆడపిల్లమీద ఖర్చు చేసేటందుకు శివరామయ్య దగ్గిర డబ్బు లేదు. ఆడపిల్ల మీద వినియోగ పరచటానికి సంస్కారమూ లేదు.

పిల్లకి తల్లిపాలు చాలవు. డబ్బాపాలు పొయ్యాలి.

"డబ్బంతా దీని పాలకే చాలటం లేదు" అన్నాడు పాపం ఆ అభాగ్యుడు.

డబ్బాపాలు సరిగా పడక పిల్ల నలతగా ఉండేది.

"ఇది రోగిష్టి ముండ, పాలుకాక దీని మొహానికి మందులుకూడా ఎక్కడ పొయ్యను?" అనేవాడు శివరామయ్య.

"బ్రతికే యోగం ఉంటే అదే బ్రతుకుతుంది" అనేవాడు.

దీన్నిబట్టి శివరామయ్యకు సంస్కారం లేదు, పశువు అనుకోనవసరం లేదు. బంధువులలోనూ, స్నేహితులలోనూ ఎవరికైనా కాస్త పడిశెపు భారం చేస్తే ఎంతో సానుభూతి ప్రకటించి నాగరికుడనిపించుకో గలవాడే కాని ఇంటి

దగ్గర, తన బిడ్డ విషయంలో—ప్రత్యేకించి ఆడపిల్ల విషయంలో సంస్కారం ప్రకటించాలని ఎవరికుంటుంది? ఎందుకుంటుంది ?

మనం ఎన్ని నటనలు చేసినా, ఎన్ని బురఖాలు వేసుకున్నా మనకు పైగా ఉన్నవాళ్ళ కోసమే. అందుచేతనే మన యదార్థ స్వరూపం బయటపెట్టే శక్తి మన కిందవాళ్ళకుంటుంది. ధనికుల నగ్నసత్యానికి సాక్షులు పీడిత ప్రజలు. మగవాళ్ళ నగ్న సత్యానికి సాక్షులు ఆడవాళ్ళు.

లక్ష్మికి మూడోఏట ఒక తమ్ముడు కలిగాడు. అప్పటికే లక్ష్మికి కొంత ఆత్మజ్ఞానం ఉంది. తన ఆరోగ్యం కంటె తమ్ముడి ఆరోగ్యం ముఖ్యం. తనకంటె ఏ కారణం చేతో తమ్ముడు ఎక్కువ. తమ్ముడు పెద్దవాడై చదువుకుంటాడు. ఉద్యోగాలు చేస్తాడు. డబ్బు సంపాదిస్తాడు. కట్నం పుచ్చుకుని పెళ్ళాడుతాడు. ఈ ఇల్లు తమ్ముడిది. ఈ ఆస్తంతా తమ్ముడిది. తనకు చదువుండదు. చదువుకుంటే ఆడవాళ్ళు చెడిపోతారు. తన తల్లీ తండ్రీ మంచివాళ్లు కనక ఇంటి పనులన్నీ నేర్పి, బోలెడంత కట్నంపోసి మొగుణ్ణి తెస్తారు.

మూడేళ్ళ పిల్లకు ఇంత లోకజ్ఞానం అనవసరం. కాని ఈ విషయాలన్నీ అప్పటికే లక్ష్మికి చూచాయగా తెలుసు. వాటిని గురించి ఆశ్చర్యపడే శక్తిగాని, ఆదుర్దాపడేశక్తిగాని లక్ష్మికి లేదు అందుచేత ఈ విషయాలన్నీ లక్ష్మి ఆమోదించి వేసింది

ఏ మనిషిగానీ జీవితంలో దుర్భరమైన విషయాలు భరించాలి అంటే వాటిని గురించి ఆ మనిషికి పసితనంలో చెప్పేయ్యాండి. బుద్ధి వికసించిన తర్వాత తెలుసుకోనీకండి.

లక్ష్మి తల్లి అసలే ఇంటి పనితోనూ బిడ్డడితోనూ సతమత మవుతున్నది. అటువంటప్పుడు లక్ష్మికి కూడా సేవ ఎవరు చేస్తారు?

"పిల్ల ఇంకా రెండేళ్ళు పెద్దదై ఉంటే చేతి కక్కుర కొచ్చి ఉండేది. అది ఉందన్న మాటేగాని" అనుకునేది తల్లి. ఇంకా లక్ష్మికి మూడోయేడే.

ఒకసారి లక్ష్మి తమ్ముణ్ణి అపేక్షగా ఎత్తుకోబోయి క్రింద జార్చింది. బిడ్డడు గుక్కపట్టి ఏడిశాడు. ఆ రోజు లక్ష్మికి మొదటిసారి ఘాటయిన దెబ్బలుతగిలాయి. అప్పుడు లక్ష్మికి నాలుగో ఏడు సగంపడ్డది.

4

లక్ష్మి తల్లిదండ్రులు విపరీతపు మనుష్యులుగాని, దుర్మార్గులుగాని అయితే చెప్పుకోనవసరం లేదు. వాళ్ళు అనేక విషయాలలో అందరివంటి వాళ్ళే. వారికి లక్ష్మిమీద ప్రత్యేకమైన పగా లేదు. అందుకే వారిని గురించి మనం చెప్పుకోవాలి.

అయిదోఏడు వచ్చేసరికి లక్ష్మి ఇంటి పనులు చాలా చేస్తున్నది. తానై చేయలేని పనులలో తల్లికి సాయపడు

తున్నది. ఒక రోజు చిన్న నీళ్ళబిందె కాలిమీద పడేసుకుని వేళ్ళు రెండూ చితకగొట్టుకుని బిందె సొట్ట పోగొట్టినందుకు తల్లిచేత దెబ్బలు తిన్నది. మరో రోజు కూరలు తరుగుతూ చెయ్యి కోసుకున్నది. ఇంకో రోజు లక్ష్మి పరికిణాకి నిప్పు అంటుకున్నది.

వీటినిబట్టి లక్ష్మి ఏ విధంగా తల్లికి సాయపడింది మనం తెలుసుకోవచ్చు.

లక్ష్మి బాల్యం గురించి మన అభిప్రాయం ఏమైనా ఆమెకు మాత్రం జీవితం ఆనందమయంగా ఉండేది. పనిచేసి కష్టపడరాదనే భావం ఏ మనిషిలోనూ సహజంగా కలగదు. ఎంత కష్టపడి చేసేపని అయినా చెయ్యగల పని చెయ్యటంలో ఏదో ఆనందం—తన బలాన్ని పరీక్షించుకుంటున్న తృప్తి—ఉంటుంది. ఆ తృప్తి లక్ష్మికి ఉండేది. లక్ష్మికి చెయ్యలేని పనంటే చెయ్యని పనే. పనివెంట వచ్చే కష్టాలూ, సరిగా చెయ్యకపోవటంవల్ల దాపరించే తిట్లూ తిమ్మలూ బాల్య హృదయాన్ని దీర్ఘకాలం బాధించలేవు. పోతే, తనకు లేని సౌకర్యాల కోసం పరితపించే గుణం ఏ పిల్లకూ ఉండదు.

లక్ష్మికి చదువులేదు. చదువు లేకపోవటమంటే ఏమిటో తెలీదు. ఆమెకు చిరుతిళ్ళు అలవాటు లేదు. ఆమె చూస్తుండగా చిరుతిళ్ళు తినే పిల్లలుకూడా ఎవరూలేరు. నూటికీ కోటికీ ఒక నాటకం ఆడేవాళ్ళు వాళ్ళ ఊళ్ళో. అయితే మంచివాళ్ళు నాటకాలు చూడరని లక్ష్మి నమ్మ

కం; పోకిరీలే నాటకాలు చూస్తారని. ఎప్పుడో ఒక బయస్కోపు వచ్చింది. ఆ బయస్కోపుకు లక్ష్మిని ఒకసారి తీసుక వెళ్ళారు. కృష్ణలీలలు. కృష్ణుడివేషం వేసింది తనవంటి పిల్లట. ఆమాట విని లక్ష్మి చాలా చాలా సంతోషించింది. ఆ సినిమాగురించి పని లేనప్పుడల్లా తలుచుకుని ఎంతో ఆనందించేది.

అన్నిటినీ మించిన ఆరోగ్యం ఒకటి లక్ష్మికి పుష్కలంగా ఉంది. ఇప్పుడు ఇక లక్ష్మికేం కావాలి ?

లక్ష్మికి ఆరోఏడు జరుగుతూండగా శివరామయ్యగారి తల్లి పోయింది. చెడు నక్షత్రం. ఇల్లు పాడుపట్టి రెండు నెల్లపాటు పొరిగింట్లో తలదాచుకున్నారు. ఆ యింటివారి పిల్ల హనుమాయమ్మకు సంగీతం మేష్టరు ఇంటికివచ్చి సంగీతం చెప్పేవాడు. లక్ష్మిలో ఏమూలో సంగీతం తృష్ణ పెట్టాడు. తడిక ఇవతలనుంచి రోజూ హనుమయమ్మ చేసే సాధనా, మేష్టరు చెప్పే సంగీతమూ విని స్వరజతులూ, గీతలూ అన్నీ పట్టేసి పాడసాగింది.

లక్ష్మి గొంతెత్తి పాడితే తల్లికి తేళ్ళూ జెర్రులూ పాకినట్టయేది. నోరు మూసుకోవే ! అని కసిరేది. అప్పటికి నోరు మూసుకున్నా మరో పదినిమిషాలకి మళ్ళీ లక్ష్మి స్వజతులు లంకించుకునేది.

హనుమాయమ్మ తండ్రిగారు శివరామయ్యగారితో, “మీా సీతది చాలా మంచి కంఠం. సంగీతం చెప్పించ రాదా ?” అన్నాడు.

శివరామయ్య ఒక్క క్షణంపాటు నిర్జీవుడైపోయి "ఎందుకొచ్చిన సంగీతం? డబ్బుదండగ!" అన్నాడు.

తరవాత కొద్దికాలానికే కిష్టుణ్ణి బళ్ళో వేశారు. ఎవరికీ తెలియకుండా వాడితోపాటు లక్ష్మికూడా చదవటం నేర్చుకున్నది. అయితే ఆమెకు రాయటం చాతకాదు. అంట్లు తోముతూ మసివదిలే సమయంలో ఇత్తడి గిన్నెల మీద అక్షరాలు రాసి చూసుకునేది. నల్లటిగిన్నె మసిలో పచ్చని బంగారు అక్షరాలు చూస్తే లక్ష్మికి వళ్ళు పొంగి పొయ్యేది. అన్నంగిన్నెమీద మొదటిసారి తన పేరంతా "వెంకట సీతా మహాలక్ష్మి" అని రాసి చూసుకున్నప్పుడు లక్ష్మి ఆనందానికి మేరలేదు. తరవాత "సీతా" అనే అక్షరాలు తప్ప మిగిలినవన్నీ చెరిపేసి ఎట్లావుందో చూసుకున్నది.

"ఆ గిన్నెలు చప్పున తోమిరాక ఆడుకుంటున్నావేమిటే? మసి వదలకపోయిందో వీపు పెట్లగొడతా, తరవాత నీ యిష్టం." అని తల్లి కేకపెట్టింది.

లక్ష్మి పెదిమలు బిగపట్టి గిన్నె పరపరా తోమ సాగింది మట్టిపెట్టి.

5

లక్ష్మి పెండ్లి విషయం మొదటి ప్రస్తావన వచ్చిన నాటికి కామెకు తొమ్మిది నిండి పదోయేడు వచ్చింది. అప్ప

టికి లక్ష్మి బట్టలుతకటం, వంట చెయ్యటం దగ్గరనుంచీ ఇంటి పనులన్నీ చేస్తూ ఉంది. చెయ్యక గత్యంతరం లేదు. ఆమె తల్లి రోగిష్టిదై మంచంలోనుంచి లేచి యింట్లో తిరగ డమే గగనంగా ఉంది. ఎవరైనా సమర్థుడైన వైద్యుడు పరీక్షిస్తే ఆమె క్షయవ్యాధితో బాధపడుతున్నట్లు అప్పుడే తెలిసిపోయి ఉండును. కాని వైద్యుడికి బదులు దైవజ్ఞుడి దగ్గిరికి వెళ్ళటంవల్ల, జరుగుతున్న మహాదశ జబ్బుదశ అనీ ఆజన్మాంతమూ ఆవిడ అంతో ఇంతో రోగంతో, తీసుకోవలసిందేననీ తేలిపోయింది. చెప్పుకోతగినంత జ్వరం లేకపోవటంవల్లా, రోగి లేస్తూ కూచుంటూ ఉండటంవల్లా, తనకేమీ రోగం లేదని వాదిస్తూ ఉండటంవల్లా ప్రత్యేక చికిత్స జరగలేదు. ఆచారం ప్రకారం కులదేవత అయిన తిరుపతి వెంకటేశ్వరస్వామికి ముడుపు కట్టుకుని మొక్కుకోవ టం జరిగింది.

లక్ష్మికి వచ్చిన ఈ సంబంధం అయినవాళ్ళలోదే. పెళ్ళికొడుకు తండ్రి శివరామయ్యగారికి వేలువిడిచిన మేన మామ కొడుకు. అయిదు పదేళ్ళకొకసారి కలుసుకున్నా, కలుసుకున్నప్పుడు ఆపేక్ష అంతఃకరణలు ప్రకటించుకోవ టం ఉంది. ఆ పెద్దమనిషి ఏదో వ్యాజ్యంమీద వచ్చి శివ రామయ్యగారింట్లోనే బస పెట్టాడు. లక్ష్మి ఇంటిపని యావత్తూ చెయ్యటం చూసి ముచ్చటపడ్డాడు. తన కొడుక్కి చేసుకోవాలనుకున్నాడు. మంచి పనిమనిషి ఎవరి కన్నా ఆకరిస్తుంది.

9)

పిల్లవాడికి పధ్నాలుగేళ్ళు. ఫోర్తుఫారం చదువుతు న్నాడు. పెద్ద భాగ్యవంతులుకారు. అయిదారెకరాల పొలం వుంది. రెండు నిట్టాళ్ళ పూరిలున్నది. కట్నం ఇవ్వ క్కర్లేకుండా ఈ పెళ్ళి చెయ్యవచ్చునుగాని, కాస్త ఇల్లూ వాకిలీ కలవాళ్ళకి పిల్లనిచ్చుకోగలిగితే కట్నం ఇచ్చుకో వలసివస్తేమట్టుకేమని లక్ష్మి తలిదండ్రులు మతలో తా మను కున్నారు. ఇంటికి వచ్చిన పెద్దమనిషితో మట్టుకు లక్ష్మి తల్లి ఆరోగ్యం బాగయేవరకూ ఏమీ అనుకోదలచలే దన్నారు.

మరుసటి సంవత్సరం లక్ష్మికి మరో సంబంధం వచ్చింది. ఈసారి అయినవాళ్ళు కారుగాని చాలా భాగ్య వంతులు. పిల్లవాడు కాలేజీలో ప్రవేశించాడు. ముప్ఫై ఎక రాల ఆస్తి. ఒక మేడ వుంది. ఒక మామిడితోటకూడా ఉంది. ఇంత ఆస్తికీ ఒకడే కుర్రవాడు. పద్దెనిమిదో ఏడు. చాలా బాగుంటాడు. బుద్ధిమంతుడు. కాని వాళ్ళకు కట్నం ఆశ ఉంది. రెండువేలడుగుతున్నారు. మూడువేలు ఇస్తా మని వచ్చినవాళ్ళుకూడా ఉన్నారు. అయితే కొందరు పిల్లలు నచ్చకా, గొప్ప ఉద్యోగాల వాళ్ళతో సంబంధాలు ఇష్టంలేకా వాళ్ళు చేసుకోలేదు.

"రెండు వేలే! ఎక్కణ్ణించి తీసుకురాను? పిల్ల పెళ్లి కోసం పిల్లవాడి నోట గడ్డ కొట్టనా? నావల్లకాదు. చాత గాని ఎగుర్లెగిరి కాళ్లు విరుచుకోటంకంటె, ఏ బీదవాడి చేతిలోనో పిల్లను పెట్టెయ్యటం చాలా మేలు. దాని అదృ

ష్టం బాగుంటే పకీరుకిచ్చినా రాజాధిరాజవుతాడు" అన్నాడు శివరామయ్యగారు.

ఎన్నడూ కూతుర్ని గురించి గొంతెమ్మ కోరికలు కోరి ఉండని తల్లికి ఈసారి ఈ సంబంధం అయితే బాగుండుననిపించింది. తమకన్న తక్కువ ఆస్తిగల సూర్యనారాయణగారు మామూలు సంబంధానికే పదిహేను వందలు కట్నం పోశారు. వాళ్ళకింకా ఇద్దరాడపిల్లలున్నారు.

"ఒక్క పిల్ల, పాపం. బతికున్నన్నాళ్ళూ చెప్పుకుంటుంది. రెండెకరాలు తెగనమ్మి అయినా సంబంధం చేద్దురూ!" అన్నది తల్లి.

శివరామయ్య పెళ్ళానికేసి ఆశ్చర్యంగా చూశాడు. పదమూడేళ్ళనుంచీ కాపరం చేస్తూ తన విశ్వాసాల కెన్నడూ విరుద్ధంగా మాట్లాడి ఎరగని మనిషి ఇప్పుడిట్లా మాట్లాడ్డం ఆయన కర్థంకాలేదు.

"నీకేమైనా మతిపోయిందా ఏమిటి? పిల్లవాడు ముట్టెత్తుకు తినాలనా నీ వుద్దేశం?"

తనతో ఇంతకాలమూ కాపరంచేసి ఎన్నడూ ఒక్క హక్కు కోసం పోట్లాడకుండా, తన విశ్వాసాలను అమలు జరిపిన పెళ్ళాం చచ్చేముందు ఒక్క కోరిక కోరితే శివరామయ్య దాన్ని పూచిక పుడకను తోసేసినట్టు తోసేశాడు. అయితే ఆయనకు విపరీతంగా ప్రవర్తించాననే జ్ఞానం అప్పుడుగాని, ఆ తరవాతగాని కలగలేదు.

ఇది జరిగిన తొమ్మిది నెలలకి లక్ష్మి పెళ్ళి నిశ్చయ మయింది. పెళ్ళికొడుకు ముప్పైఏళ్ళవాడు. రెండో పెళ్ళి. వాళ్ళది పల్లెటూరు. నూరెకరాల ఆస్తి, లంకంత ఇల్లు. ఇద్దరే అన్నదమ్ములు. మొదటి సంబంధానికి ఒక మగపిల్ల వాడు. నాడికి ఏడెనిమిదేళ్ళు, పెళ్ళివారు కట్నాలూ కాను కలూ అడగరు. వచ్చినవారందరికి అయిదురోజులపాటూ భోజనాలు పెట్టి పంపితే చాలు.

శివరామయ్య తన కూతురికి ఆదర్శప్రాయమైన సం బంధం తెచ్చాననుకున్నాడు. ఎందుకనుకోడూ? ఆయనను అందరూ అభినందించారు. లక్ష్మి తల్లికూడా సంతోషిం చింది.

ఒక్కడే సంతోషించలేదు—కిష్టుడు.

ఇంటికి సున్నాలు కొట్టటమూ, దొడ్లో పందిళ్ళు వెయ్యటమూ, అప్పడాలూ, వడియాలూ పెట్టటమూ జరు గుతూ ఉండగా కిష్టుడు సాహసించి లక్ష్మితో "నువ్వీ పెళ్లికి ఒప్పుకోకే!" అన్నాడు.

కిష్టుడు లోపల చాలా బాధపడుతున్నట్టు అర్థంచేసు కుని లక్ష్మి ఆశ్చర్యపడింది. కాని ఏమీ అనలేదు. తర వాత కిష్టుడు తల్లితోకూడా లక్ష్మి పెళ్ళి తనకిష్టం లేదని తెలియజేశాడు. తల్లి ఈమాట తన భర్తతో చెప్పింది.

"వాడి మొహం!" అన్నాడు శివరామయ్య.

6

లక్ష్మి పెళ్ళి వైభవంగా జరిగింది. అంత వైభవంగా చెయ్యవలసి వస్తుందని శివరామయ్యగారు అనుకోలేదు. పదిహేడు బళ్ళమీద పెళ్లివారు డెభ్భై, ఎనభైమంది తరలి వచ్చారు. "కోతిమూక, పల్లెటూరి సజ్జు" అని క్షణంలో కీర్తి గడించుకున్నారు. వచ్చిన ఉదయమే విడిదిలో వేప చెట్టు ధ్వంసం చేసినంత పనీ చేశారు. వచ్చినవారిలో నాలుగోవంతు పిల్లలు. వాళ్లంతా ఎక్కడపడితే అక్కడ దొడ్డికి కూర్చున్నారు. ఎవరూ ఎత్తేవాళ్ళు లేరు. మా పిల్లలు కారంటే మా పిల్లలు కారని, బహిర్భూమి లేదనీ, పొలాలు అందుబాటులో లేవనీ పెద్దవాళ్ల గునుపు. కాఫీలూ ఉప్మాలూ ఎంత అందించినా చాలలేదు. పానకంలాగా చేసినా వాళ్లకి పంచదార చాలలేదు. పంచదారా, వక్క పొడీ చేరలకొద్దీ మూటలు కట్టుకున్నారని చూసినవాళ్ళు చెప్పారు. వాళ్ల నాటుమాటలూ, అంతకన్నా మోటు ప్రవర్తనా గమనించి విమర్శించనివాళ్ళు లేరు. తాము పెళ్లి వారనే పొగరుకొద్దీ వాళ్ళు అన్ని విషయాలలోనూ తమకే ఎక్కువ తెలుసున్నట్టు మాట్లాడటం శివరామయ్యగారివేపు బంధువులకు ఏవగింపు కలిగింది. వీళ్లలో పెద్ద చదువులు చదివినవారూ, ఉద్యోగస్తులూ, ప్లీడర్లూ ఉన్నారు. కాని ఆడపెళ్ళివారు గనక వీరి మాటలు మగపెళ్ళివారి మాటల

క్రింద తీసికట్టయినాయి. అడుగడుక్కీ లక్ష్మివేపు బంధువులు నిట్టూర్చి "ఏమయితే ఏం? వాళ్ళకింత భగవంతుడిచ్చాడు!" అని తృప్తిపడవలసిన వారయినారు.

కిష్టుడు పెళ్ళిని బాయికాటు చేశాడు. వాడు పెళ్ళి పందిరిలో కనిపించనే లేదు. "పెళ్ళికూతురి తమ్ముడు కనుపించడేం?" అని అందరూ అడిగేవాళ్ళే. భోజనంకూడా మూడో పంక్తివాళ్ళతో చేసి ఎటో వెళ్ళిపొయ్యేవాడు.

పదేళ్ళ పిల్లవాడి ఆగ్రహాన్ని గురించి ఎవరు తెలుసుకుంటారు? కాని పిల్లల ఉద్దేశాలనుకూడా పాటించటంవల్ల జీవితం బాగుపడుతుందేగాని చెడిపోదు. చిన్నపిల్లల విశ్వాసాలు పెద్దవాళ్ల విశ్వాసాలంత జ్ఞానయుతంగా ఉండవుగాని, అంత మూఢంగాకూడా ఉండవు ...

లక్ష్మి తన భర్తను మనసార ఎటువంటి పేచీకూడా లేకుండా స్వీకరించింది. మనిషి అనాకారీ కాడు, అందగాడూ కాడు. పల్లెటూరి ప్రమాణం ప్రకారం నాజూకైన వేషమే. నెత్తిన ముచ్చట ముడీ, చేతులకు మురుగులూ పొట్టిగా వున్నా బలిష్ఠంగా ఉంటాడు. చాలా మితభాషి, మాట్లాడితే మూడో మనిషికి వినపడకుండా మాట్లాడతాడు. ఇంగ్లీషు చదువు లేదు. పేరు నాగభూషణం.

నాగభూషణం తమ్ముడు వెంకటేశ్వర్లు. అన్నకన్న చాలా ఎత్తుంటాడు. బద్దలే సన్నగా ఉంటాడు. తెల్లగా ఉంటాడు, కాని కళాహీనమైన మొహం, పెదవులు పొగ

చూరి ఉంటాయి విడవకుండా చుట్టలు కాలుస్తాడు. కమతగాళ్ళ భాషే మాట్లాడతాడు. అమిత పొగరూ, నోటి దురుసూనూ. ఇతను ఫస్టు ఫారం చదువుతూ చాలించాడు. నాలుగైదు ఇంగ్లీషు మాటలు మాట్లాడతాడు. అతనితో పెళ్ళాం కాపరం చెయ్యదనీ, ఎప్పుడూ పుట్టింట్లోనే ఉంటుందనీ చెప్పుకుంటూరు.

గృహప్రవేశానికి వెళ్ళినప్పుడు లక్ష్మి తన అత్త వారిని గురించి ఇంకా చాలా వివరాలు తెలుసుకున్నది. నాగభూషణంగారికి పెద్దదిక్కు వెంకాయమ్మ. ఆవిడ నాగ భూషణంకన్న ఏడెనిమిదేళ్ళు పెద్దది. వితంతువు. ఒక కొడు కున్నాడు. కాని కోడలితో పడక తమ్ముడి దగ్గరవచ్చి ఉంటుంది. ఇంటి పెత్తనమంతా ఆవిడదే. అంత పెద్ద సంసా రాన్ని ఒంటిగా ఈదుకురాగల సమర్థురాలు. ఆవిడకి దేవుడూ, దైవమూ, పూజలూ, పునస్కారాలూ లేవు. ఒక పురాణం విందామనిగాని, హరికథ విందామనిగాని ఆవిడ కెన్నడూ వుండదు. ఇల్లూ, దొడ్డీ, గొడ్లూ, గోదా, చాకిరీ, డబ్బూ- ఇవితప్ప ఆవిడకింకేమీ అర్థం కావు. అవసరం లేదు. ఆవిడ ఎన్నడూ నవ్వే స్వభావం కలదిగా కనిపించలేదు. ఈ విషయంలో నాగభూషణానికీ ఈవిడకీ పోలిక కాని, బుద్ధుల్లో కానీ ఈవిడకీ వెంకటేశ్వర్లుకీ చాలా సామ్యం ఉంది. ప్రపంచంలో తనకు ఇష్టులే లేనట్టుగానూ, అందరిమీదా పగ ఉన్నట్టుగానూ, తప్పు చేసినవాళ్ళకి

సాధ్యమైనంత అధికంగా దండన ఇచ్చేటట్టుగానూ కని పిస్తుంది.

వెంకటేశ్వర్లు తన పెళ్ళాన్ని కత్తిపెట్టి పొడిచాట్ట. ఆ సమయాన వెంకాయమ్మ అక్కడే ఉండి "అయ్యో పాపం" అనికూడా అనలేదు. వెంకటేశ్వర్లు పెళ్లాం చావ లేదు. కాని పుట్టింటికి వెళ్ళిపోయింది. ఆవిడకొక కొడు కున్నాడు. వెంకటేశ్వర్లు మళ్ళీ పెళ్ళి చేసుకోకపోవడానికి కారణం ఎవరూ పిల్లనిస్తామని రాకపోవడమే. ఆ చిన్న గ్రామంలోనే వెంకటేశ్వర్లు చాలా కాపరాలు చెడగొట్ట టానికి ప్రయత్నించాడు. ఊళ్ళో అతన్ని పామును చూసి నట్టు చూస్తారు. అయితే వెంకటేశ్వర్లుకు ఊళ్ళో బలం ఉంది. మాలవాళ్ళూ, రౌడీలూ అతనికి అండ. వాళ్ళకి డబ్బిస్తాడు. పెద్ద మోతుబరులలో ఒకడని ఊళ్ళోవాళ్ళు అతన్ని చూచీచూడనట్టుపోనిస్తారు.

లక్ష్మి సవతి కొడుకు సత్యం. చాలా చలాకీ అయిన పిల్లవాడు. వాడికి తల్లి జ్ఞాపకం లేదు. లక్ష్మిని "అమ్మా" అని పిలవసాగాడు. గంటలతరబడి దగ్గిర కూచుని కబుర్లు చెప్పేవాడు. సత్యాన్ని లక్ష్మి తక్షణం బంధుకోటిలో చేర్చుకుంది.

7

లక్ష్మి పెళ్ళి అయిన పదహారో రోజే లక్ష్మి తల్లి పోయింది. పదహారు రోజుల పండుగ ఏడుపులతోటే పెడ బొబ్బలతోటే అయిపోయింది. నాగభూషణం మనుగుడుపు లకు వచ్చి అక్కడే ఉన్నాడు.

తల్లి చావుతో లక్ష్మి జీవితం ఒక విచిత్రమైన మార్పు చెందింది. తనకూ తండ్రికీ మధ్య సంబంధం పోయినట్టయింది. తండ్రి హృదయం నిజంగా ఎరుగదు. తన మనసులో మాట కూడా ఎన్నడూ తండ్రితో చెప్పలేదు. ఈ ఇంట్లో తనకు స్థానం లేనట్టు తోచసాగింది లక్ష్మికి.

అయితే ఈ భావాన్ని కిష్టుడు పోగొట్టాడు. తలవని తలంపుగా కిష్టుడు వచ్చి తల్లి స్థానం ఆక్రమించుకున్నాడు. తల్లి పోయిన రాత్రి అక్కా-తమ్ముళ్ళిద్దరూ ఆరుబయట ఒకే మంచంమీద పడుకుని అర్ధరాత్రి దాటినదాకా ఏమేమిటో మాట్లాడుకున్నారు. ముఖ్యంగా కిష్టుడు తన మానసిక జీవితమంతా అక్క ఎదుట మొదటిసారి పరిచిపెట్టాడు. ఆ మానసిక జీవితం తాలూకు వివరాలు మరొకరికి ఉపకరించేవి కావు. అవి వ్యర్థమైనవి కనకనే వాటిని స్వీకరించి లక్ష్మి తమ్ముడికి ఆప్తురాలయింది. ఆ రోజు వాళ్ళిద్దరూ తమ హృదయాలలో తల్లి ఖాళీ చేసిన జాగాలు మళ్ళీ నింపుకున్నారు. భగవంతుని ఎదుట ఒక కొత్త ప్రేమ బంధం రిజిష్టరయిపోయింది.

తన బిడ్డలిద్దరూ తనమీద విశ్వాస రాహిత్యం ప్రకటించారని శివరామయ్య ఎరగడు. అదేమిటో ఆయనకు అర్థమై ఉండేది కాదు....

తల్లిపోయిన తరువాత లక్ష్మి జీవితం మళ్ళీ యధా ప్రకారమయింది. ఇంటిపని యావత్తూ ఆమే చేసేది. పది గంటలకల్లా భోజనంపెట్టి తండ్రినీ, తమ్ముణ్ణీ పంపించేసేది. మళ్ళీ సాయంకాలందాకా వాళ్ళు ఇంటికిరారు. ఈ లోపుగా లక్ష్మికి చాలా విశ్రాంతి ఉండేది. కాలక్షేపానికి స్నేహితురాళ్ళదగ్గిర పుస్తకాలు తెచ్చుకొనేది. వాళ్ళెవరైనా వస్తే కబుర్లు చెప్పుకునేవాళ్ళు. ఎవరూ రాకపోతే ఇంటికి తాళం పెట్టి తనే వాళ్ళ ఇళ్ళకు వెళ్ళేది. లక్ష్మికి సంగీతం పాడి వినిపించే స్నేహితురాలొకతె ఉండేది. పుస్తకాలు అరువిచ్చే స్నేహితురాలొకతె ఉండేది.

భూమిమీదపడ్డ పదమూడేళ్ళకి లక్ష్మికి ఒక్కవిషయం చాలా విచారంగా ఉండేది, తనకు సంగీతం రాదని. రావటానికి ఆమెకు కొన్ని పాటలువచ్చు. అవి పాడినప్పుడు అంతా చాలా బాగుంది అనేవాళ్ళు. కాని ఇంకా మంచి సంగీతం పాడాలని లక్ష్మికి కోరిక ఉండేది.

లక్ష్మికి పుస్తకాలిచ్చే సరస్వతి అన్న చక్కగా పాడేవాడు. అవి కృతులుకావుగాని అట్లా పాడటానికి చాల జ్ఞానమూ సాధనాకావాలని లక్ష్మి ఊహించగలిగింది. ఒకసారి అతను నాటకంలో వేషం వేశాడు. ఆరోజు నరక చతుర్దశి. కొందరు స్నేహితులు చేరి నరకాసురవధ నాటకం ఆడారు. ఆ నాటకానికి సరస్వతి లక్ష్మినీ, కిష్టుణ్ణికూడా పిలుచుకుపోయింది. సరస్వతి అన్న సూర్యనారాయణ కృష్ణుడి వేషం వేశాడు. ఎన్నడూ నాటకం మొహం ఎర

గని లక్ష్మికి ఆ నాటకం ఎంతో బాగుంది. కృష్ణుడి వేషం అద్భుతంగానూ, పాట అమోఘంగానూ ఉంది. ఈ అపూర్వమైన అనుభవాన్ని లక్ష్మి ఎంతో అమూల్యంగా తన హృదయంలో దాచుకుంది.

లక్ష్మి పెద్దమనిషి అయ్యేనాటికి ఆమె తల్లి పోయి ఇంకా సంవత్సరం కాలేదు. అదృష్టవశాత్తూ శాంతి కాలేదు. అయితే నెలతిరగకుండానే లక్ష్మి అత్తవారు ఆమెను కాపరానికి పంపమని ఒత్తిడి చెయ్యసాగారు. శివరామయ్య గుండెల్లో రాయిపడింది. లక్ష్మి కాపరానికి వెళ్ళితే కొంపకి ఆడదిక్కెవరు? నాలుగు నెలలు గడిచాక చూద్దామని వాయిదా వేశాడు. నాలుగు నెలలూ అయినాక మరో నాలుగునెలలు వాయిదా వేశాడు. లక్ష్మి అత్తవారికి కోపం వచ్చింది. వెంకాయమ్మగారు కదలివచ్చింది.

శివరామయ్యగారికీ ఆవిడకీ గట్టిగానే ఘర్షణ జరిగింది.

కష్టాలు భరించటం అలవాటయిందేగాని లక్ష్మికి ఘర్షణలు భరించటం అలవాటు కాలేదు. వాళ్ళిద్దరూ పోట్లాడుకోవడం తన క్షేమానికి భంగమనీ, తన క్షేమం గురించి తనతండ్రి ఏమీ శ్రద్ధచూపటంలేదని లక్ష్మి గ్రహించింది. వెంకాయమ్మగారన్న మాటలు లక్ష్మికి అర్థం కాకపోయినా ఆమెకు భయం కలిగించినాయి.

"మావాడు మనిషా, మానా? ఎంతకాలమని ఉంటాడూ, ఉప్పూ, కారమూ తినేమనిషి? ఇంకోళ్ళ

యితే పెళ్ళయిన మర్నాడే పిల్లను పట్టుకుపోదురు. మంచిగా ఆగినందుకిదా ? చాల్చాలు !"

ఇంటి చాకిరి చేయించుకోవటానికి పిల్లను ఇంట్లో ఉంచుకున్నాడని ఆవిడ శివరామయ్య రహస్యం కనిపెట్టి పొడిచింది. చెప్పదగిన అభ్యంతరాలన్నీ చెప్పి, ఆవిడకి తెప్పించ వలసిన కోపమంతా తెప్పించి ఆఖరుకి శివ రామయ్యగారు పిల్లను పైనెల్లో కాపరానికి పంపటానికి ఒప్పుకున్నాడు.

8

అవిభక్త కుటుంబాల అధిష్ఠాన దేవత చండశాసను రాలు. ఆవిడ తన సంరక్షణలో ఉన్న వ్యక్తుల సంబంధ బాంధవ్యాలను మునిముక్కలమీద నిలిపి ఒకరినొకరికి ఆనించి పేకముక్కల మేడకడుతుంది. మొత్తంమీదచూస్తే ఒక నిర్మాణం కనిపిస్తుంది. కాని ఏ వ్యక్తికూడా చెయ్యా కాలూ ఆడించటానికి వీలులేదు. అయితే ఈ మేడలో నుంచి కొన్ని ముక్కలు నిష్క్రమిస్తాయి. మరి కొన్నివచ్చి చేరతాయి. తనుకట్టిన భవంతి కూలిపోకుండా ఉండే టందుకు అవిభక్త కుటుంబాల అధిష్ఠాన దేవత బయటికి పొయ్యే ముక్కలను వదులుచేసి ఉంచుతుంది. కొత్తగా వచ్చే ముక్కలకు అసీ అనకుండా పెడుతుంది. వాటిని ఒకం తట పునాదిలోకి రానివ్వదు. ఈ దేవత ఎంత తెలివిగల దైనా పేక ముక్కలు కూలే తీరుతాయి. పేక ముక్కలు

ఆవిడ చెప్పు చేతుల్లో నిలవ్వు. మనుషుల తెలివితేటల ముందు దేవతల తెలివితేటలెంత ?

లక్ష్మికి ఎన్నాళ్ళకీ అత్తవారింట సముచిత స్థానం లభించినట్లు కనిపించలేదు. కమతగాళ్ళకున్న ప్రాముఖ్యం కూడా తనకున్నట్లు కనిపించలేదు అయితే పల్లెటూరి జీవితంలో ప్రాముఖ్యమనేది ఒకరిచ్చేది కాదు. కాలక్రమాన దానంతట అదే రావాలి. అదృష్టం కలిసివచ్చి, ఘనమైన పనిచేసి ఒక వ్యక్తి అకస్మాత్తుగా ప్రాముఖ్యం సంపాదించట మనేది కూడా ఉండదు. అనేక సంవత్సరాల కాలంమీద వ్యక్తి పరీక్ష జరుగుతుంది. ఆ పరీక్షకు నిలబడి వ్యక్తి తన నిజమైన శక్తి సామర్థ్యాలూ, మంచితనమూ ఋజువు చేసుకోవాలి. నిన్ను ఎవరూ ఏ విధంగా ఉండమని శాసించరు. నువు మంచి మనిషివైతే మంచి మనిషి క్రింద స్వీకరిస్తారు. మిగిలిన మనుషులకు మరీ విభిన్నంగా ఉండకపోతే చాలు. నువ్వు ఎటువంటి మనిషివైనా వారి కభ్యంతరం లేదు. పల్లెటూరి జీవితంలో పిసినిగొట్టులకూ, తంపులు పెట్టే వాళ్ళకీ, దురాశపరులకీ, వంచకులకీ, హంతకులకీ కూడా స్థానం ఉంది. కాని సంఘానికి అతీతంగా ఉండేవాళ్ళకీ, సంఘం కోసం ఆత్మత్యాగం చేసుకునేవాళ్ళకీ, సంఘాన్ని స్వార్థం కోసం బలిచేసే వాళ్లకీ ఇక్కడ స్థానం లేదు. వ్యక్తివాదం ఈ వాతావరణంలో బ్రతకదు.

అదృష్ట వశాత్తూ లక్ష్మి ప్రత్యేకత కోసం పెనగులాడే మనిషి కాదు. ఆమెకు ఇకటి మాత్రం అర్థమయింది.

ఈ ఇంట్లో తనకు ప్రేమ బంధాలు ఏర్పడవు. కిష్టుడు ఆ రోజు రాత్రి తన మానసిక ప్రపంచమంతా విప్పి చూపించినట్టు ఇక్కడ ఎవరూ తనకు చూపించరు. ఇక్కడి మనుష్యులకు అటువంటి మానసిక ప్రపంచాలు లేవు. కనీసం ఉన్నట్టు వాళ్ళెరగరు. తను తన మొగుడితో కూడా అందరూ చూస్తుండగా మాట్లాడరాదు. రాత్రి అంతా పక్కలు చేరే వరకూ తన మొగుడుండగా తమ తమ పడక గదిలోకి వెళ్ళటానికికూడా వీలు లేదు. తనకు ఇతరులమీద కంటె భర్తమీద ఎక్కువ అభిమానం ఉండవచ్చుగాని, ఆ అభిమానాన్ని అందరి ఎదటా ప్రదర్శించరాదు. నాగభూషణమైనా అంతే. ఈ చిన్న భార్య రావటంవల్ల తన దైనిక జీవితంలో ఎటువంటి మార్పు తెచ్చిపెట్టుకోవటానికి లేదు. అంతా ఎప్పటిలాగే ఉండాలి ఉన్నది కూడానూ.

ఏ బస్తీవాళ్ళుగాని లక్ష్మికేసి చూసి "ఈ పిల్ల బస్తీ పిల్ల," అని చెప్పలేరు. కాని ఆమెలో ఎక్కడో బస్తీ లక్షణాలుండి ఉండాలి. ఈ పల్లెటూరు రావడం ఆమె కెట్లా వుందంటే, చలీ, ఉక్కా, అకలీ, దప్పీ లేని చోటికి వచ్చినట్టుంది.

అందరమూ కాలాన్ని కొలుస్తాం. ఎవరి కొలత వస్తువులు వారికి వుంటాయి. పట్టణవాసులు పల్లెటూరు వెళ్ళి ఒకరోజు గడిపితే కాలం జరగకుండానే రోజు అయిపోయి నట్టుంటుంది. తన తండ్రికీ, కిష్టుడికీ, అన్నం పెట్టి బయటికి పంపడమూ, పుస్తకాలు చదవటమూ, పాడుకోవటమూ,

రాత్రి వంటింట్లో కూర్చుని కిష్టుడు మధ్యమధ్య తనకు సహాయంచేస్తూ కబుర్లు చెప్పటమూ - ఇవేవీ జరక్కుండానే తెల్లవారటమూ,పొద్దుకూకటమూలక్ష్మికిచాలా రోజులపాటు వింతగా తోచింది.

వీటికేంగాని, నిజంగా లక్ష్మిని బాధిస్తూవచ్చిన అంశాలు వేరే ఉన్నాయి. బస్తీపిల్ల కావటంవల్ల లక్ష్మికి కొంత అస్పృశ్యత అంటుకుంది. తన భర్త నూరెకరాల మోతుబరి కావటమూ, తన తల్లి చచ్చిపోవటమూకూడా తనకు పెద్దలోపాలయినాయి.

"నాకీ బస్తీ సంబంధం ఎంతమాత్రం ఇష్టంలేదు. మన ఎత్తుకు తగ్గట్టు వాళ్ళు మసల్ని చూడలేరు. పెళ్ళి అయిదురోజులూ ఇంత తిండిపెట్టటానికే కిందూ మీదూ అయినారు....ఎవర్ని ఎట్లాచూడాలోకూడా వాళ్ళకి తెలీదు. లక్ష్మికి ఒక్కపని చాతకాదు. ఎట్లా చాతవుతుంది? ఎన్న డన్నా చేసిందా, పెట్టిందా! జానెడు బెత్తెడుదొడ్డి ఊడవ టమూ, ముగ్గురికి అన్నంవండటమూ వాళ్ళకి ఘనం. మాట మాట్లాడితే ఆ శివరామయ్యగారు, మా పిల్ల కన్నిపనులూ వచ్చునంటాడు, అడగక్కర్లా!...... ముద్దా, ముచ్చటా? ఆ తల్లికూడా చచ్చింది. మహా తల్లిది ఎటువంటి జాత కమోగాని పెళ్ళయిన పదహారో రోజుకల్లా తల్లి చచ్చింది. ఇక్కడ అడుగు పెట్టిన నెలకల్లా నిక్షేపమంటి మూడ చచ్చింది" అనేది వెంకాయమ్మ.

మొదట్లో లక్ష్మి తన ఆడబడుచు అనే మాటలు తననే అంటున్నదని నమ్మలేక పొయ్యేది. వెంకాయమ్మకు

నిజంగా తనమీద కోపం రావటానికి కారణం ఏమిటి? ఏమీ లేదు. అయితే లేని కోపం ఎందుకు నటిస్తున్నదీ? తెలియదు.

"ఆవిడ స్వభావం అంతేగామాలు!" అనుకున్నది లక్ష్మి.

వెంకాయమ్మ రోజుకు పదిహేనుసార్లు సందర్భశుద్ధి లేకుండా, "ఆ చిన్నవాడి కాపరం అట్లా చితికిపోయింది గదా!" అనుకునేది. వెంకటేశ్వర్లు కాపరం చితికిపోవటానికి కూడా తనే కారణమని ఆవిడ అభిప్రాయమేమోనని లక్ష్మి సంశయించేది. నిజమేమిటంటే వెంకటేశ్వర్లుకు తిరిగి సంబంధం రాకపోవటం వెంకాయమ్మకి స్వయంగా పెద్ద అవమానమయింది. నాగభూషణంగారు ఒకనాడు ఇంటి కొచ్చి "నేను మళ్ళీ సంబంధం చూస్తున్నాను" అన్నప్పుడు వెంకాయమ్మ ఆత్రంగా "వాడికో?" అన్నది. "వాడి పెళ్ళి వాణ్ణి చేసుకోనీ, నా కభ్యంతరం లేదు" అన్నాడు నాగభూషణం.

లక్ష్మి ఇంటో తిరుగుతుంటే వెంకాయమ్మకు చిన్న తమ్ముణ్ణి గురించి విచారం రెట్టింపయింది. లక్ష్మిని గురించి నోటితీట తీర్చుకోవటం వల్ల ఈ విచారం ఉపశమిస్తుందని వెంకాయమ్మ ఆశ అయి వుండవచ్చు. కాని క్రియకు జరిగిందేమిటంటే నా నాటికీ లక్ష్మిమీది ద్వేషంతో పాటు ఈ విచారం కూడా పెరగ సాగింది.

69

9

నాగభూషణం వంటి మనిషిని లక్ష్మి ఎన్నడూ చూడలేదు. ఆయన మనస్సులో చాలా ఆలోచనలున్నట్టుంటాయి. గాని ఒకటీ పైకి చెప్పడు. తనమీద ఆయనకు అభిమానం వున్నట్టు లక్ష్మికి రూఢిగా తెలుసు. కాని తనకు కొంచమైనా చనువివ్వడు. తన మనసులోమాట పైకి అనుకునేటందుకు కూడా ప్రోత్సాహం ఇవ్వడు.

వెంకాయమ్మ తననుఅంతనీచంగాఎందుకుచూస్తుందో భర్తనడిగి తెలుసుకుందామని లక్ష్మి చాలా సార్లు అనుకుంది. కాని ఎన్నోసార్లు ఆ ప్రయత్నం మానేసింది. ఆఖరుకు ఒకసారి తెగించి ఆవిషయం ఎత్తింది.ఆమెమాటఇంకా ఆమె నోట ఉండగానే నాగభూషణం "మా అక్కను గురించి నాతో ఏమీ చెప్పకు. ఆవిడ ఏదన్నా అంటే నువ్వు పడదగ్గదానివే. ఇంతలో నీకేమీ నష్టంరాదు" అన్నాడు. ఆయన గొంతెత్తి అరవలేదు. కాని ఎంతో గట్టిగా చివాట్లు పెట్టినట్టు తోచింది లక్ష్మికి. సత్యంమీద లక్ష్మి ఆపేక్షగా ఉండటం గురించి కూడా వెంకాయమ్మ సూటిపోటి మాటలన్నది. "చిత్రాంగి వేషాలు"అని కూడా ఒకమాట వదిలింది. అయితే లక్ష్మికి చిత్రాంగి ఎవరో

తెలియదు. కాని లక్ష్మి సత్యాన్ని ముద్దు చెయ్యటం మాన లేదు.

సత్యం గుడ్డలు తెగ మాపుకుంటాడు. అన్నం తినే టప్పుడు కంచంచుట్టూతా కళ్ళంచేస్తాడు. ఈ రెండుదురల వాట్లు మానిపించటానికి లక్ష్మి ప్రయత్నం చేసింది. ఈ విషయంలో వాణ్ణి మార్చటానికి అదివరకెవరూ ప్రయ త్నించి ఉండలేదు. లక్ష్మి చేసే ప్రయత్నం కొనసాగుతుం దని వెంకాయమ్మ అనుకోలేదు. ఒకనాడు సాయంకాలం సత్యం ఇంటికి తిరిగివచ్చి, "అమ్మా లాగుకు కొంచెం మట్టి మరకయింది" అని చెబుతున్నాడు. "పోనీలే నేను పోగొడ తాలే" అంటున్నది లక్ష్మి. మొహం కండలు ఊడబెరు క్కుంటూ వెంకాయమ్మ ముందుకొచ్చి "మేమేం ఉద్యో గస్తులంకాం. పొలం పని చేసుకునేవాళ్ళకి చలవబట్టలు దేనికి" అంటూ సత్యాన్ని రెక్కపట్టుకు లాక్కుపోయింది.

తర్వాత మరో గంటసేపయినాక సత్యం కంచం ముందు కూచున్నాడు లక్ష్మి వడ్డిస్తున్నది. లక్ష్మినీ సత్యాన్నీ ఏకాంతంగా రెండు నిమిషాలు కూడా వదలటం ఇష్టంలేని వెంకాయమ్మ అటువచ్చి, సత్యం క్రిందపడ్డ చిన్న కరుడొకటి ఏరి కంచంలో పెట్టుకోవటం చూసింది. "ఏ జన్మాన కడుపునిండా తిండి తిని ఎరగని దరిద్రగొట్టల్లే క్రిందపడ్డ మెతుకుల దగ్గిర్నుంచీ ఏరుకు తింటాడేం? నువ్వు దగ్గిరే ఉంటివిగా? ఏం చేస్తున్నావు?" అన్నది వెంకా యమ్మ రౌద్రంగా.

వెంకాయమ్మ ధోరణి ఇట్లా వుంటే వెంకటేశ్వర్లు ధోరణి మరొక రకం. అతను లక్ష్మితో సంభాషణ రూపంలో ఒక్క ముక్క మాట్లాడలేదు. ఆమెను చూసినప్పుడల్లా మొహం మటమట లాడించుకునేవాడు. ఆమె చూపుమేర దూరంలో ఉందంటే ఏ పని చేసినా పౌరుషంగా చేసేవాడు. నడిస్తే పాదాలు పెద్ద చప్పుడుతో నేల తాటిస్తూ నడిచేవాడు. తాడు పురివేస్తూంటే పళ్ళు బిగబట్టి బలమంతా వినియోగించి లేని రెట్టలు కూడా నెళ్ళుకొచ్చేట్టు పురివేసేవాడు. ఆఖరుకు దణ్ణెంమీద పంచలాగినా నాదణ్ణెం తెగనంత పనిగా లాగేవాడు. కమతగాళ్ళతో మాట్లాడితే వాళ్ళను కొట్టబొయ్యేట్టు మాట్లాడేవాడు. గొడ్లనయితే చచ్చేట్టు బాదేవాడు. ఇటువంటి ప్రవర్తన లక్ష్మికెట్లా కనిపిస్తున్నదో గ్రహించే తెలివితేటలు వాడికి లేవు.

లక్ష్మి కాపరానికి వచ్చిన కొత్తలో ఊళ్ళో వాళ్ళంతా వచ్చి చూసి పోయినారు. అయితే వాళ్ళెవరితోనూ లక్ష్మికి నిజమైన పరిచయం కాలేదు. వాళ్ళుకూడా తనను ఎడంగా ఉంచుతున్నట్లే ఉండేది. ఇద్దరంటే ఇద్దరే లక్ష్మితో ఆప్యాయంగా చాలాసేపు మాట్లాడారు.

ఒకతె నరసమ్మ, చేతిలో గిన్నె పట్టుకు వచ్చింది. దొడ్లోనుంచి వంటింట్లోకి తొంగిచూసి, "నాగభూషణం పెళ్ళానివా అమ్మా? పోన్లే పాపం" అన్నది తల ఆడిస్తూ.

లక్ష్మి మర్యాదకోసం దొడ్డి వాకిలి దగ్గిరికొచ్చి నిలబడింది.

"వెంకాయమ్మొదినె లేదూ!" అన్నది నరసమ్మ.

"పాలు తియ్యటానికి వెళ్ళారు" అన్నది లక్ష్మి.

"అల్లుడొచ్చాడూ, గిన్నెడు నెయ్యి బదులిస్తారేమో నని !" అని తను వచ్చిన పని చెప్పింది నరసమ్మ.

"ఆవిడ రాగానే—"

"అట్టానేలే !" గొంతు తగ్గించి "నువ్వు మట్టుకు జాగ్రత్తగా మసులుకో తల్లీ....వొట్టి పాపిష్టి ముండ ! ఆ వెంకటేశ్వర్లు గొంతు నిలువునా కొయ్యాలా ? ఎందుకడుగు తావులే ! వాడి పాడెగట్టా, వాడెటువంటివాడు ? పల్లె కుక్కను దాటిపోనివ్వడు...."

నరసమ్మ రహస్యంగా ఇటువంటి కబుర్లు చెబుతుంటే ఏమనాలో కూడా లక్ష్మికి తెలియలేదు. తన మరిది ఊళ్ళో కాపరాలకు చిచ్చు పెట్టాడనీ, వ్యభిచారి అనీ తెలియటం ఆమెకు అదే మొదలు. అదృష్ట వశాత్తూ వెంకాయమ్మ తిరిగి రావటంలో ఈ సంభాషణ అంతమయింది.

"ఊరు పొద్దూకుతుంటే లాంతర్లు తుడిచి కిరసనా యిలు పోసుకోరూ ? కబుర్లకు వేళాపాళా లేదూ ?" అన్నది వెంకాయమ్మ.

లక్ష్మి చప్పున చావిడిలోకి వెళ్ళిపోయింది.

"ఏంలేదు వదినా ! అల్లుడొచ్చాడూ...." అన్న నర సమ్మ మాటలు మట్టుకు లక్ష్మికి వినిపించినాయి.

"మా ఆడబిడ్డ నడిగి నెయ్యి పట్టుకు పోలేక పోయి నావా నరసమ్మా ?" అన్నది వెంకాయమ్మ.

"అయ్యో తల్లి, నా కిచ్చిందా? నన్ను నమ్మిందా? నువ్వు రావాలన్నదిమీ తమ్ముడి కాపురం నిలువునా నువ్వే తీశావట. మధ్య నువ్వేం చేస్తావూ?" అన్నదినరసమ్మ.

తోక తొక్కిన తాచల్లే వెంకాయమ్మ సావిట్లోకి వచ్చేసరికి ముగ్గుతో లాంతరు చిమ్నీలు తుడుస్తున్నది లక్ష్మి.

"మనుషులా, గొడ్లా? నోటికివచ్చిందల్లా పేలటమేనా? అవును, నేను కాపరాలు తీసేదాన్నే! నన్ను దేముడల్లా పుట్టించాడు" అని కప్పు ఎగిరిపోయేటట్టు కేకలు పెట్టసాగింది.

"ఆ మనిషి మాటలెందుకుపట్టించుకుంటారు వదినా? ఒకొక్కరికి నోళ్ళు అటువంటివి! ఆ నరసమ్మ ఎవరిని గురించీ మంచిమాట చెప్పుకోలేదు" అన్నది.

తను ఆడదలుచుకున్న నాటకానికి ఇంకా నాంది కూడా పూర్తిచెయ్యని వెంకాయమ్మ ఈ మాటకు నిర్ఘాంత పోయింది. నరసమ్మ తంపుల మారిదని అదివరకే తెలిసి ఉండటంవల్ల జరిగినదేమిటో గ్రహించి చరచరా అక్కడ నుంచి వెళ్ళిపోయింది.

లక్ష్మితో మనసిచ్చిమాట్లాడినమరోమనిషి కామమ్మ.

"మీ మరిదిగారు మా యింటికి చిచ్చు పెడుతు న్నాడు తల్లీ, ఏం చెప్పుకోను? కడుపు చించుకుంటే కాళ్ళ మీద పడుతుంది. ఒక్క కూతురు నాకు. కన్నవారు నా కిచ్చిన రెండెకరాలూ దానికిచ్చి పెళ్ళిచేశా. దాని బ్రతుకు

బండలు చేస్తున్నాడు. ఊరంతా పాకిపోయింది. దాని మొగు
డికి తెలిస్తే నాకు బ్రతికినన్నాళ్ళూ రొమ్ములు కుంపటే!" అని
ఏడ్చింది కామమ్మ.

కామమ్మ చెప్పిన విషయం ఆ రాత్రి లక్ష్మి మొగు
డితో చెప్పటానికి ప్రయత్నించింది. కాని నాగభూషణం
మండిపడ్డాడు.

"వాడి విషయం నేనే పట్టించుకోను. నీ కెందుకు?
ఊళ్ళో వాళ్ళనీ వాణ్ణీ తేల్చుకోనీ!" అన్నాడు. లక్ష్మి నోరు మూసుకోవలసి
పోయింది. ఏ కారణంచేతో లక్ష్మికి వెంకాయమ్మను
చూసినా; వెంకటేశ్వర్లును చూసినా లేని భయం మొగుణ్ణి
చూస్తేనే. అయితే ఈ భయం వెంట గౌరవం కూడా ఉంది.

10

ఊళ్ళోవాళ్ళు లక్ష్మిని గురించి ఏమనుకున్నారు?
మొదట్లో వాళ్ళు ఆమెను గురించి మంచి ఆశించలేదు.
బస్తీ పిల్ల; రెండో పెళ్ళాం, సవితి తల్లి ఈ మూడు రీతులా
ఆమె ప్రవర్తన సరిగా ఉండదనుకున్నారు. బస్తీపిల్ల గనక
లేనిపోని దర్జాలు చలాయిస్తుందన్నారు; వెంకటేశ్వర్లు వంటి
వాడు దగ్గిరే ఉన్నాడు కూడాను. సత్యాన్ని కాల్చుకు
తింటుందన్నారు. ఇవన్నీ అంచనా తప్పటం ఊళ్ళో వాళ్ళకి
లక్ష్మిమీద చాలా గౌరవం కలిగించి,

వెంకాయమ్మ ఎటువంటిదో వాళ్ళకి తెలియక పోలేదు. ఆవిడ లక్ష్మిని రాచిరంపాన పెట్టటానికి విశ్వప్రయత్నాలు చేస్తున్నదని వాళ్ళకు తెలుసు. నాగభూషణం మొదటి పెళ్ళాం విషయంలో కూడా వెంకాయమ్మ కొంత జయించింది. అక్క-గారి మాటలు విని నాగభూషణం ఎప్పుడైనా పెళ్ళాన్ని కొట్టేవాడు. ఈసారి అటువంటిదేదీ లేదు. ఆ గొప్పదనం లక్ష్మిదేనని చాలామంది అనుకున్నారు. కొద్దిమంది మట్టుకు నాగభూషణం తన చిన్న పెళ్ళాం విషయంలో కాస్త తీపిగా ఉండటంవల్ల వెంకాయమ్మ జయించలేకుండా ఉందని అభిప్రాయ పడ్డారు.

అయితే అందరికీ లక్ష్మి విషయంలో ఒక ఆగ్రహం మట్టుకుంది. కాపరానికి వచ్చి నాలుగేళ్ళయింది. ఇంతవరకూ ఒక్క నలుసు లేదు. లక్ష్మి గొడ్రాలనే ఏవగింపు ఊరంతకీ కలిగింది. వెంకాయమ్మ విషయం చెప్పనే అవసరం లేదు. ఆవిడ కిప్పుడు రోజూ అదేస్మరణ. అంతకంటె లక్ష్మిని సాధించడానికి వీలుగా మరేదీ దొరకటం లేదు.

కొంతకాలం క్రిందివరకూ లక్ష్మికి పుట్టింటిని గురించిన విచారం ఉండేది. ఇంట్లో ఆడదిక్కు లేదు. శివరామయ్యగారే చెయ్యి కాల్చుకోవటం. మిగతా చాకిరికి పని మనిషిని పెట్టుకున్నారు. లక్ష్మిని చూడటానికే తండ్రి ఎప్పుడైనా వస్తుండేవాడు. కిష్టుడు మాత్రం రానే లేదు. ఇటీవల కిష్టుడు కాలేజీలో ప్రవేశించాడు. శివరామయ్య మరదలి కొడుకు ప్రాక్టీసు పెట్టి పల్లెటూళ్ళో ఉన్న సొంత

ఇల్లు ఖాళీచేసి శివరామయ్యగా రింటికి కుటుంబాన్ని తెచ్చాడు. శివరామయ్యగారు అద్దె పుచ్చుకోనన్నాడు. వాళ్ళే ఆయనకుకూడా కాచి పోస్తున్నారు. అందు చేత లక్ష్మికి తండ్రిని గురించి విచారమూ, తమ్ముణ్ణి గురించిన విచారమూ తగ్గింది.

కాని అంతకంటె పెద్ద విచారం మరొకటిపట్టుకుంది. వెంకటేశ్వర్లు తన వెంట పడసాగాడు. మొదట్లో లక్ష్మి అర్థం చేసుకోలేకపోయింది. ఇప్పుడు పాలు పితకటం లక్ష్మి వంత యింది. ఆమె దొడ్డికి వెళ్ళినప్పుడు అక్కడ వెంకటేశ్వర్లు తయారూ. లక్ష్మి వినేటట్టు గొడ్లమీద పెట్టి అసహ్యంగా మాట్లాడతాడు కమతగాళ్ళతో.

"మచ్చలావు గొడ్డుమోద్దిరా. దానికి తగ్గ ఎద్దు దొరకలా! ఈ ధోరణిలో వెంకటేశ్వర్లు లక్ష్మితో చాటు సరసాలారంభించాడు. లక్ష్మి మొదటిలో వినిపించుకోలేదు. అర్థం చేసుకోలేదు. అర్థంచేసుకున్నాక వెంకటేశ్వర్లుమీద చెప్పరాని అసహ్యం వేసింది. ఎవరూ లేనప్పుడు వెంకటేశ్వర్లు ఎగాదిగా పరీక్ష చేసేవాడు "ఏమిటట్లా చూస్తావు? తినేస్తావా?" అని అడగాలనుకునేది లక్ష్మి. కాని నోటి మాట వచ్చేది కాదు. నాలుగేళ్ళనుంచీ పల్లెటూరి కాపరం చేస్తున్నా, పల్లెటూరివాళ్ళకుండే సహజమైన మనోదార్ఢ్యం లక్ష్మికి రాలేదు. మనస్సుకేపాటి కష్టం కలిగినా జావ అయి పోతుంది గాని గట్టిబడి ఆత్మరక్షణ చేసుకోలేదు.

ఒక్క రోజు సాయంకాలం లక్ష్మి కాస్త ప్రొద్దు

గూకి పాలు పితకటానికి వచ్చింది. దొడ్లో వెంకటేశ్వర్లు న్నాడు. పాకలో నులక మంచంమీద చీకట్లో కూర్చు న్నాడు. చుట్టకొడి మాత్రం మిణుకుతున్నది.

లక్ష్మి గొడ్ల పాలు పితికి వెళ్ళిపొయ్యే సమయానికి చీకటి పడ్డది.

"మాట"అన్నాడు వెంకటేశ్వర్లు. లక్ష్మి విన్నదిగాని తన ననుకో లేదు.

"నిన్నే నమ్మోవ్?" అన్నాడు మళ్ళీ.

"ఆఁ?"అన్నది లక్ష్మి ఉలిక్కిపడి.

"మాట."

"ఏం మాట?"

"చెబుతా రా"

"చెప్పరాదూ?" లక్ష్మికి తన గొంతు తనకే అస హ్యంగా తోచింది.

"రేపు తోలుబొమ్మలాడిస్తున్నాం."

లక్ష్మి మాట్లాడలేదు.

"జుట్టు పోలిగాడూ, కేతిగాడూ,బంగారక్క గొప్ప ఫార్సు."

లక్ష్మి మాట్లాడలేదు. వెళ్ళిపోవటానికి తిరిగింది. ఒక్క చెంగున వెంకటేశ్వర్లు బయటికొచ్చి లక్ష్మి చెయ్యి పట్టు కున్నాడు-ఎడమ చెయ్యి.

12

"మర్యాదగా పలకరిస్తుంటే దులుపుకు పోతావేం? పతివ్రతవు. డబ్బుకోసం ముసలాణ్ణి చేసుకుని-సిగ్గులా ?" అన్నాడు పళ్ళు బిగపట్టి.

లక్ష్మి నిలువునా వొణికిపోయింది. కళ్ళనీరుతిరిగింది. ఎవరో వస్తున్న అలికిడి అయింది. వెంకటేశ్వర్లు చెయ్యి వదలిపెట్టాడు. లక్ష్మి గబగబా నడుస్తూ తూలుతూ వెళ్ళి పోయింది. ఆమె మొహం చూసిన వాళ్ళెవరైనా ఆ క్షణాన "ఏం జరిగింది?" అని అడిగి ఉందురు. కాని ఇంటి కొచ్చినాక వెంకాయమ్మ—ఆవలిస్తే పేగులు లెక్కపెట్ట గలది—ఏమీ మాట్లాడలేదు.

లక్ష్మి ఆ రోజుకు ఏమీ సరిగా చెయ్యలేకపోయింది. జరిగిన అపచారం నరనరాన్న కాల్చేస్తున్నది. రెండు గంటలు గడిచినాక కూడా ఈ పని అప్పుడే జరిగినట్లుంది. అన్నం సయించలేదు. సత్యంతో కూడా సరిగా మాట్లాడ లేక పోయింది.

ఆ రాత్రి పడక గదిలో నాగభూషణం మట్టుకు "ఏం అట్లా ఉన్నావు ?" అన్నాడు. తలనొప్పిగా ఉంద న్నది లక్ష్మి "శొంఠి గంధం వేసుకోలేకపోయినావా ?" అని నాగభూషణం ఏమీ జరగనట్టు పడుకుని నిద్రపోయి నాడు.

11

తర్వాత రెండు రోజులకి తోలుబొమ్మలాట జరిగింది. సత్యం రోజల్లా గంతులేస్తూనే ఉన్నాడు. సాయంకాలం తెరలుకట్టేచోట ఉండి, అంతా చూసి అన్నం తినటానికి ఇంటికి పరిగెత్తు కొచ్చాడు.

వెంకాయమ్మకు తోలుబొమ్మలమీద ఆసక్తి లేదు. నాగభూషణం కాస్సేపు కూర్చుని వస్తానని వెళ్లాడు. మరి కొంత మంది స్త్రీ జనంతో కలిసి లక్ష్మి కూడా వెళ్ళింది తెల్లవార్లూ చూస్తానని ప్రజ్ఞపట్టి సత్యం వచ్చాడు. వాడు లక్ష్మికి దగ్గిరిగానే కూచున్నాడు.

ఆ అలగా జనం మధ్య కూర్చుని తోలు బొమ్మలు చూస్తుంటే లక్ష్మికిమళ్ళీ ఒక్కసారి నరకాసురవధ నాటకం చూడాలనిపించింది. ఈ పల్లెటూరి జీవితమూ, తన భర్తా, వెంకాయమ్మా; వెంకటేశ్వర్లూ-ఇదంతా కలగా అనిపించింది. ఈ నిద్ర మేలుకుని తను వెనకటిలాగా పుస్తకాలు చదువుకుందామనీ, పాటలు పాడుకుందామనీ, అనిపించింది. తనవారకూడా సత్యం తోలుబొమ్మల కానందిస్తున్నాడు.

కొంతసేపటికి కేతిగాడూ, బంగారక్క తెరమీదికి వచ్చారు. జనంలో నూతనోత్సాహం బయల్దేరింది. లక్ష్మి

అప్రయత్నంగా జనాన్ని కలయచూసింది. వెంకటేశ్వర్లు కనిపించాడు—తననే చూస్తున్నాడు.

"సత్యం నే నింటికి పోతున్నాను. నువ్వు కూడా రా. నాకు నిద్దరొస్తున్నది" అన్నది లక్ష్మి.

సత్యం తెరకేసి దీనంగా చూస్తూ "ఇప్పుడా?" అన్నాడు. "అయితే నువ్వు కూర్చో. నేను పోతాను" అని లక్ష్మి లేచింది.

"కాస్సేపుంటే నేను కూడా వస్తాగా?" అన్నాడు సత్యం.

"నేనుండను. నువ్వు నీ యిష్టం వచ్చినప్పుడురా" అంటూ జనంలోంచి బయటికి రాసాగింది. నాగభూషణం ఎక్కడా కనిపించలేదు. ఇంటికి వెళ్ళి వుండాలి.

ఇల్లు ఆట్టే దూరం లేదు. మలుపు తిరిగితే పశువుల దొడ్డి, దొడ్డి నానుకుని ఇల్లూ. లక్ష్మి దొడ్డిని సమీపిస్తుండగా వెనక అడుగులు చప్పుడు వినిపించింది. లక్ష్మి వెనక్కు తిరిగి చూసే లోపలనే ఆమెకు అనుమానం పోయింది. ఆ వచ్చేది వెంకటేశ్వర్లేను.

"కాస్త ఆగండి వదినెగారూ!"

లక్ష్మి మరింత వేగం నడక పుచ్చుకుంది. వెంకటేశ్వర్లు చొరవగా లక్ష్మిని వెనకనుంచి వాటేసుకుని "ఏమిటూ పొగరూ?" అన్నాడు.

లక్ష్మి అతన్ని ఒక్క విదిలింపు విదిలించింది. వెంక

ట్వేర్లు క్రింద పడ్డంత పని అయిందిగాని అతను పట్టు వదల లేదు.

"నా దగ్గర వెయ్యమాకు నీ పతివ్రత్తు వేషాలు, ఇష్టం లేనిదానివైతే నిన్ననే నీ ముగుడికి చెప్పకపోయినావా? ఎందుకు చెడతావు, రా. ఎవ్వరూ చూడరు. పదినిమిషాలలో ముంచుకు పొయ్యేదేమీ లేదు. చెప్పిన మాట విను" అన్నాడు వెంకటేశ్వర్లు.

లక్ష్మి గొంతెత్తి "ఛీ వదులు! మీ అన్నయ్యతో చెబితే చంపేస్తారు. నీకు బుద్ధిలేదా? వదులు, వదులు!" అని అరవసాగింది.

ఎందుకట్లా గొంతు చించుకుంటావు? ఏమిటి నీ ఉద్దేశం?" అన్నాడు వెంకటేశ్వర్లు తనకోసం లక్ష్మి తపించటం లేదని వాడితల కెక్కలేదు.

"అమ్మా!" సత్యం గొంతు.

"సత్యం!" అని పెద్ద పెట్టున కేక పెట్టింది లక్ష్మి.

లక్ష్మి వెళ్ళిపోగానే సత్యానికి తోలుబొమ్మలాట బాగుండటం మానేసింది. నాలుగైదు నిమిషాలు బలవంతాన దాన్ని భరించి ఇక ఉండలేక లేచాడు. మలుపు తిరుగుతుండగానే సత్యానికి మనుష్యుల అలికిడి వినపడింది. మలుపు తిరిగినాక లక్ష్మి గొంతు కూడా వినిపించింది. సత్యానికేమీ అర్థం కాలేదు. రెండో మనిషి తన బాబాయని సత్యం కనుకున్నాడు. కాని ఏమి జరుగుతున్నదీ, లక్ష్మి ఎందుకు బాబాయిని తిడుతున్నదీ వాడి కర్థంకాలేదు.

వాడి గొంతు వినిపించేవరకూ సత్యం వచ్చిన సంగతి ఆ ఇద్దరికీ తెలీదు. లక్ష్మి "సత్యం!" అని కేక పెట్టిన మరుక్షణం వెంకటేశ్వర్లు పశువుల దొడ్లోకి దూరాడు.

"బాబాయి ఏం చేస్తున్నాడు"

"నన్ను దొడ్లోకి రమ్మంటున్నాడు"

"ఎందుకూ?"

"పొగరెక్క"

యిద్దరూ మరి మాట్లాడకుండా ఇంటికి వచ్చారు.

పడక గదిలో నాగభూషణాన్ని చూడగానే లక్ష్మి పెద్దపెట్టున ఏడిచింది.

"ఏం? ఏం వచ్చింది?" అన్నాడు నాగభూషణం. ఆమె దుఃఖకారణంతో సానుభూతిలేని వాడల్లే.

"నా కాపరానిక్కూడా చిచ్చు పెట్టాలని చూస్తున్నాడు. ఆ మనిషికి ఎవరి భయమూ లేదు. తెగబడ్డాడు" అన్నది లక్ష్మి ఏడుస్తూనే.

"సత్యం వెంటరాలా?" అని అడిగాడు నాగభూషణం.

"రానన్నాడు. సమయానికి దేముడల్లే వచ్చాడు. ఏ బుద్ధినున్నాడో" అన్నది లక్ష్మి.

నాగభూషణం సత్యాన్ని గదిలోకి పిలిచాడు. సత్యం తను చూసిందంతా చెప్పాడు.

నాగభూషణం ఒక్క క్షణం మౌనంగా ఉండి చివా

లున లేచాడు. హాలులో గోడకానించి ఉన్న దుడ్డుకర్ర తీసుకున్నాడు. బయటికి వెళ్ళాడు.

హాలులో పడుకుని ఉన్న వెంకాయమ్మ మంచంలో లేచి కూర్చుని "ఎక్కడికిరా ? ఏం జరిగిందిరా?" అని కేకేసింది. కాని నాగభూషణం సమాధానం చెప్పకుండా వెళ్ళిపోయినాడు.

వెంకాయమ్మ గొంతు మరి కాస్త సన్నం సాగించింది.

"ఎక్కడి మహామారి దాపరించిందిరా దేవుడా! ఇవాళతో వాడికి భూమ్మీద ఋణం తీరిందే! ఈ పెళ్ళి వద్దని నెత్తీనోరూ బాదుకున్నానే!....

ఏరి ఏరి చిత్రాంగిని కట్టుకున్నాడే! రామలక్ష్మల వంటి అన్నదమ్ముల మధ్య చిచ్చుపెట్టిందే! ఇవాళ తెల్లవారి ఎవరి మొహం చూశాడో...."

లక్ష్మికి మొట్టమొదటిసారి వెంకాయమ్మ మీద పట్టరాని ఆగ్రహం క్షుద్రుడైన బలహీనుడిమీద బలవంతుడైన ధర్మాత్ముడికికలిగే ఆగ్రహం పుట్టుకొచ్చింది. వెంకాయమ్మ రెండు చెంపలూ ఫెడీఫెడీ వాయించుదా మనిపించింది. అదివరకల్లా వెంకాయమ్మలో ఎంత విషం వున్నా బలం ఏదో ఉన్నట్టుండేది. యిప్పుడే కొత్తగా లక్ష్మి వెంకాయమ్మలో దుర్జనత్వంతో పాటు అశక్తత కూడా చూడగలిగింది.

పది నిమిషాల్లో నాగభూషణం తిరిగి వచ్చాడు.

"వాణ్ణి చంపి వచ్చావుట్రా ? నీ పగ తీరిందట్రా ? ఆ చిత్రాంగి మాటలు విన్నావుట్రా ? ఏం చేసేవురా ? మాట్లాడవేంరా ?" అని వెంకాయమ్మ తగులుకున్నది. నాగభూషణం పెద్ద చప్పుడుతో దుడ్డుకర్ర విసిరి గోడదగ్గర పారేసిచెప్పులు విడిచి గదిలోకివచ్చి మాటా పలుకూ లేకుండా పక్కమీద పడుకున్నాడు.

12

మర్నాడు ఉదయానికల్లా వెంకటేశ్వర్లు ఊళ్ళో లేడు. ఎక్కడికి వెళ్ళాడో ఎవరికీ తెలియదు. లక్ష్మిమీద ఊళ్ళో సదభిప్రాయం పెరుగుతున్న ఈ సమయంలో వెంకాయమ్మ ఆమె మీద విష ప్రచారం చెయ్యటానికి వెంకటేశ్వర్లు నిష్క్రమణ బాగా ఉపయోగించింది. వెంకటేశ్వర్లు సంగతి తెలిసినవాళ్ళుకూడా లక్ష్మివల్ల అంతో యింతో లోపం ఉందనుకోకుండా ఉండలేక పోయినారు ఏ మనిషిగానీ పూర్తిగా నిర్దోషి అనుకోవటం పల్లెటూరి వాళ్ళకు చాత కాదు. ఏ పుట్టలో ఏ పాముందో అనే సిద్ధాంతం వాళ్ళకు బాగా నచ్చుతుంది-బాగాదెబ్బతిని, చితికిపోయి, పూర్తిగా అనాధలైన వాళ్లలోమాత్రమే వాళ్ళకి పరిపూర్ణమైన మంచి తనంకనిపిస్తుంది.అటువంటివాళ్ళలో ఉండేలోపాన్నిక్షమించి వాళ్ళలో సమగ్రమైన మంచితనం చూడగలుగుతారు.

వెంకటేశ్వర్లు పరారీ అయినాక లక్ష్మి పరిస్థితి

చాలా రెట్లు బాగుపడింది. బయట ఏం పేలినా ఇంటో వెంకాయమ్మ లక్ష్మిని వెనకటికన్న గౌరవంగా చూడ సాగింది. ఆ లోగిట్లో తనకు చెంది వుండిన అధికారం లక్ష్మికి సంక్రమిస్తున్నదని వెంకాయమ్మ గుర్తించసాగింది. నాగభూషణం కూడా ఇంత కాలానికి లక్ష్మికి తన భార్య అనే హోదా ఇచ్చాడు. మరెవ్వరూ వెంట లేకుండా లక్ష్మితో ఏ వూరన్నా వెళ్ళటమూ, కుటుంబ వ్యవహారాలు లక్ష్మితో కూడా చెప్పటము సాగించాడు. చాలా మంచి రోజులు వచ్చినట్టనిపించిందామెకు. తన పుట్టిల్లూ, అక్కడి జీవితమూ పూర్వజన్మ వృత్తాంతంగా కనిపించ సాగింది.

కష్టాలల్లెనే సుఖాలూ ఒంటరిగా రావు. లక్ష్మి గర్భవతిగా ఉన్నట్టు రూఢి అయింది.

తన సంతోషం కొత్తవాళ్ళతో పంచుకోవాలనే ఆదుర్దా కలిగి తమ్ముడికి శ్రమపడి వంద తప్పులతో ఒక వుత్తరం రాసింది. ఈసారి శెలవులకు తప్పక రమ్మని, చదువుకునేందుకు పుస్తకాలు తెమ్మనీనూ.

కిష్టుడు అక్క కోరిక తీసివెయ్యలేక పోయినాడు. శెలవు లివ్వగానే వచ్చేశాడు. ఎంతో ఉత్సాహంతో లక్ష్మి తమ్ముడికి తన జీవితంలో ఉన్న వైభవమంతా చూపించింది. కిష్టుడికి సంతోషం కలగటానికి బదులు ఏడుపొచ్చింది.

"ఏం జీవితం ఇది? నిన్ను చూడకుండా ఉన్నా బాగుండేది. ఈ పశువులూ, ఈ చాకిరీ! ఒళ్ళ కళ లేదు, ఒక

ఒక చదువు లేదు. ఒక విషయం గురించి చర్చించుకోవ టం లేదు. దేశంలో ఏం జరుగుతున్నదో, జీవితం ఎట్లా మారుతున్నదో ఏమీ తెలియదుకద. కనుజూమల మీద వెంట్రుకలల్లే ఈ బ్రతుక్కు ఎదుగూ, బొదుగూ, మార్పు లేదు. ఎందుకీ డబ్బు? నీ కా డబ్బు ఒక మంచి బట్ట ఇస్తుం దా, పాట కచ్చేరీ వినిపిస్తుందా? మట్టి రోడ్లూ పొలాల్లో బయటికి వెళ్ళటం, గొడ్లూ, పేడా ఇవేగా ఎస్.ఎన్నెళ్ళు గడి చినా!" అన్నాడు కిష్టుడు.

"ఇదో పద్ధతీ!" అన్నది లక్ష్మి మరేమీ అనలేక.

"మన ఊళ్ళో చచ్చు ప్లీడరు గుమాస్తా పెళ్ళాం నీ కన్న ఎక్కువ ఆనందిస్తున్నది. నీ కా సంగతి తెలుసా?" అన్నాడు కిష్టుడు కష్టంగా.

కిష్టుడు తనలో ఇల్లా అసంతృప్తి రేకెత్తించటం లక్ష్మికి బాధ కలిగింది. ఇక్కడ తనకున్న సుఖం కిష్టుడు పంచుకునేది కాదని తేలిపోయింది. కాని వాడు వచ్చి వారం రోజులన్నా ఉండకుండా పారిపోవటం లక్ష్మికి మరింత బాధ కలిగింది. మొదట వచ్చినప్పుడు పదిహేను రోజు లుంటాన న్నాడు. ఆరు రోజులకే చాలి వచ్చింది.

ఈ జీవితంమీద ఏదో అసహ్యం లక్ష్మి హృద యంలో తల ఎత్తటానికి ప్రయత్నించింది. కాని లక్ష్మి దాన్ని తొక్కిపట్టి గుండె గాయి చేసింది.

సరిగా వెంకటేశ్వర్లు లేచిపోయిన సంవత్సరానికి లక్ష్మి ఒక ఆడ పిల్లను కన్నది. లక్ష్మిని పురుటి కంపమని

శివరామయ్యగారు అడిగాడు గాని నాగభూషణం ఒప్పుకో లేదు. పిల్లకు భ్రమరాంబ అని పేరు పెట్టుకున్నారు.

పిల్ల పుట్టిరాక లక్ష్మి జీవితం ఒక గాట్లో నడవసాగి నది. అయిదు సంవత్సరాలు గడిచాయి. ఈ లోపల లక్ష్మి జీవితం రెండుసార్లు గండితప్పింది. భ్రమరకు రెండో ఏడు వెళ్ళుతుండనగా కిష్టుడి పెళ్ళి అయింది. మరో రెండేళ్ళకు శివరామయ్యగారు ఆకస్మికంగా మరణించారు. గుండె ఆగి పోయింది. యాగీశ్వరులు చచ్చే చావన్నారు అందరూ.

భ్రమకు అయిదేళ్లు నిండుతాయనగా నాగభూషణం పక్షవాతంతో మంచాన పడ్డాడు. లక్ష్మికి కష్టకాలం తిరిగి ఆరంభమయింది

13

ఒకనాడు జాము పొద్దెక్కి వెంకటేశ్వర్లు తిరిగి వచ్చాడని పుకారు పుట్టింది. ఈ వార్త ఆ పల్లెటూరినంతా ఒక్కసారి కలచి వేసింది. ప్రొద్దుటినుంచీ ఊరుబయట మర్రిచెట్టు క్రింద కూర్చున్నాడనీ బైరాగి వేషంలో ఉన్నాడనీ, మొదట ఎవరూ గుర్తుపట్టలేదనీ, ఇప్పుడే ఎవరో పలకరించి గుర్తించారనీ, జనం చుట్టూ మూగారనీ, అందరూ కలిసి, వెంకటేశ్వర్లును ఇంటికి తెస్తున్నారనీ కబురు తెలిసింది.

చాలామందికి వెంకటేశ్వర్లు రాకవల్ల సంతోషమే కలిగింది. అతను వెళ్ళిపోయి ఆరేళ్ళయింది. ఆరేళ్ళ కాలములో పల్లెటూరివారు క్షమించలేని తప్పులుంకవు. అయినా కొందరు, "మళ్ళీ ఊరికి శని దాపరించిందీ?" అని అనకపోలేదు.

లక్ష్మికి మట్టుకు వెంకటేశ్వర్లు వస్తున్నాడనేసరికి కలిగినది కోపమూ కాదు, సంతోషమూ కాదు, భయం. తానేదో తప్పుచేసినట్లూ, తన తప్పుని నిరూపించటానికి వెంకటేశ్వర్లు వస్తున్నట్టూ బాధపడ్డది.

వార్త తెలిసిన తర్వాత రెండు గంటలకుగాని వెంకటేశ్వర్లు ఇంటికి రాలేదు. కాషాయి బట్టలు కట్టుకున్నాడు. పాముకోళ్ళు ధరించాడు. నెత్తిన జుట్టూ గడ్డమూ పెరిగి ఉన్నాయి. కనుబొమల మధ్య ఇంత కుంకం పెట్టాడు. ఎవరేది చెప్పినా తల పంకిస్తాడు. ఒక అర్థంకాని నవ్వు నవ్వుతాడు. అందరికేసి దేవుడల్లే చూస్తాడు.

తమ్ముడంత దూరం ఉండగానే వెంకాయమ్మ చేతులు చాచుకుని ఎదురు వెళ్ళి "ఏచ్చావుట్రా వెంకన్నా? నువ్వు మళ్ళీ కనిపిస్తావనుకోలేదురా! నువ్వు పోతే ఊరంతా చిన్నబోయిందిరా! లేచిపోవటానికి నీకేం ఖర్మం పట్టిందిరా! హాయిగా కాలిమీద కాలేసుకు కడుపులో చల్ల కదలకుండా కూచోక!" అంటూ పెద్ద నాటకం ఆడింది.

వెంకటేశ్వర్లు లోపలికి వస్తుండగా నడవలో నిలుచున్న లక్ష్మి వేటగాడ్ని చూసిన లేడిలాగా అయిపోయి, కాళ్ళదగ్గిర నిలబడివున్న కూతుర్ని చప్పున చంకలోకి ఎత్తు

కున్నది. వెంకటేశ్వర్లు కాళ్ళు కడుక్కుని లక్ష్మికేసి చూసి విశాలంగా నవ్వి, తల పంకించి "నారాయణ!" అంటూ లోపలికి అడుగు పెట్టాడు.

లోపల మంచంలో పడుకున్న నాగభూషణం తమ్ముడికేసి కళ్ళ నిప్పులు కక్కుతూ చూశాడు. వెంకటేశ్వర్లు ఈ సారి నవ్వలేదు. తలమాత్రం పంకించి "పురాకృతం! నారాయణ!" అన్నాడు.

కేశఖండనంమినహాగా వెంకటేశ్వర్లుమళ్ళీ మామూలు మనిషి అయిపోయినాడు. తెల్లబట్టలు వేశాడు చుట్టలు ప్రారంభించాడు. అతను చుట్టలు మానటానికి నాశ్యం ఏమీ లేదు. ఇంటి పెత్తనం మీద వేసుకున్నాడు.

అతను వచ్చినాక లక్ష్మి సితి బొత్తిగా దుర్భరమయింది.

ఇప్పుడు వెంకాయమ్మ విశ్వరూపం చూపిస్తున్నది. వెంకటేశ్వర్లు శక్తులూ, వెంకాయమ్మ శక్తులూ ఏకమయే సరికి ఆ ఇంట్లో వ్యక్తిగతమైన గౌరవమూ,నోళ్ళకు హద్దూ పద్దులూ, మాన మర్యాదలూ అంతరించాయి.ఇంటి పెద్దలుగా వాళ్ళిద్దరూ నోటికి వచ్చినదల్లా అనేసే స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించారు. అధికారాన్ని అన్ని విధాలా దుర్వినియోగపరిచారు. లక్ష్మిమీద వాళ్ళిద్దరూ తాచుపాము పగపట్టారు. వాళ్ళకి తనమీద అంత పగ దేనికో, వాళ్ళకు తను చేసిన అపచార మేమిటో లక్ష్మి ఎరగదు.

"నువ్వు ఎందులో పడిచస్తే నాకేం?" నీ కిష్టం లేక పోతే ఈ ఇంట్లో నుంచి లేచిపో! మాకు చెప్పటానికి నువ్వు ఎవతెవే? నీ కీ యింటో అసలేం హక్కుందది? నువ్వు కన్నది ఆడపిల్లని, మొగపిల్లవాణ్ణి కాదు.... ఆడపిల్లను కంటేనే ఇంత అదరిపడుతున్నావు. మగ పిల్లవాణ్ణి కని భాగం పంచుకునే దానివైతే బ్రతక నిద్దువా? చచ్చినట్టు కుక్కిన పేనల్లే పడి ఉండు, ఏమిటనుకున్నావో?"

ఈ ధోరణిలో వెంకాయమ్మ ప్రతిదానికీ, సందర్భం లేకుండా, ఏకరువు పెట్టేది. "నారాయణ" అని వెంకాయమ్మకి తమ్ముడు తాళం వేసేవాడు. ఇప్పుడు లక్ష్మికి తేళ్ళ తోనూ జెర్రులతో కాపరం చేస్తున్నట్టుంది గాని మనుషులతో కాపరం చేస్తున్నట్టు లేదు.... సత్యాన్ని తల్లితో మాట్లాడ వద్దని అంక్ష పెట్టేశారు. లక్ష్మిని మొగుడి పరిచర్య చెయ్యటానికి కూడా లేకుండా చేశారు.

"నే నీ ఇంటిలో బ్రతికి ఎంతో కాలం ఉండను. నా గతి ఏమవుతుంది?" అనుకునేది లక్ష్మి "ఇంకా ఒక్క రోజైనా గడపలేను. నాకు శక్తిలేదు నా పని అయిపోయినది. రేపీపాటికి నాకు మతిపోతుంది." అని అనుకుంటూనే లక్ష్మి వారాలూ, నెలలూ గడిపింది. ఆమె నిప్పుడు గుర్తించటానికి లేదు. చిక్కి శల్యమైంది. నల్లబడిపోయింది. మొహాన కళా కాంతీ లేదు.

వెంకటేశ్వర్లు ఊళ్ళోవాళ్ళమీద తీవ్రమైన దాడి ప్రారంభించాడు. బాకీలన్నీ నిష్కర్షగా వసూలుచెయ్య

నారంభించాడు. తాకట్టు ఆస్తులన్నిటికీ జప్తులు తెచ్చాడు. చే బదుళ్ళకుకూడా పత్రాలు రాయించుకొనిమంచితనంగా రాసి యిచ్చిన పత్రాలు పట్టుకుని కోర్టుకు వెళ్ళాడు.

నా నాటికీ వెంకటేశ్వర్లు పైశాచికబలం పెరగసాగినది. అది ఎట్లా పెరుగుతున్నదో, దానికి ఊతం ఎక్కణ్ణుంచి వస్తున్నదో ఆ పల్లెటూరి ప్రజలు తెలుసుకోలేకపోయినారు. వెంకటేశ్వర్లు తలుచుకుంటే రైతులు చేసే పొలాలు వదులుకుని అదనులో భూస్వామిని ముంచిపోతారు. వెంకటేశ్వర్లుకెవరిమీదనన్నా ఆగ్రహం వస్తే వాళ్ల పొలానికి నీరు దొరక్కపోవచ్చు. వాళ్ళ కుప్పలూ కొంపలూకూడా కాలిపోవచ్చు. రౌడీలను పోగుచేసి, ఓవర్ సీర్లకు లంచాలు పెట్టి, కరణాన్ని ఉసికొలిపి వెంకటేశ్వర్లు గ్రామంలో వర్ణనాతీతమైన అశాంతి రేపెట్టాడు. ఊళ్ళో ఎవరికి ఘోరం జరిగినా అది వెంకటేశ్వర్లు పనే అని ప్రజలు నమ్మసాగారు. వాడు చేసే పనులన్నింటికీ ఒక జట్టు మనుషులే సహాయంగా లేరు. కొన్ని విషయాలలో భూస్వాములు వాడి పక్షం, మరి కొన్నింటిలో బీదరైతులు వాడి పక్షం. మొత్తం అందరికీ అపకారం చేస్తూనే ఉన్నాడు. వాడి దెబ్బ తినేవాళ్ళే వాడి చేతిలో పనిముట్లలేకూడా ఉపయోగపడుతున్నారు. ఇది చాలక వాడు మంత్రశక్తులు సంపాదించాడనీ, చాతబడులు చేస్తున్నాడనీ కూడా ఊళ్ళో అందరికీ నమ్మకం వాడికి బలమయింది.

వెంకటేశ్వర్లు తన బలం పెంచుకున్న కొద్దీ బలమైన శత్రువులను కూడా చేసుకున్నాడు. వాళ్ళలో కోటయ్య

బలాఢ్యుడు. అతను గ్రామస్థుల పొలాలు చేసేవాడు. అతని క్రింద అయిదారుగురుచిన్న రైతులుండేవాళ్లు. కావటానికి కోటయ్య సొంత పొలం అయిదారెకరాలే. కాని అతనికి చిన్న రైతుల్లో గొప్ప పలుకుబడి ఉండేది. మనిషి కూడా భీముడు, ఒక్క గుద్దుకు ఎద్దు సడుము విరగగొట్టగలడని కథలుగా చెప్పుకునేవాళ్ళు. వెంకటేశ్వర్లు కోటయ్యకు చేసు కోవటానికి పొలం దొరక్కుండా చెయ్యగలిగాడు. వెంకటే శ్వర్లును కాలిక్రింద రాయటానికి కోటయ్య సమయంకోసం ఎదురు చూస్తున్నాడు.

ఈ పరిస్థితిలో నాగభూషణం జబ్బు విషమించింది. వెంకటేశ్వర్లు రాకపూర్వం ఆయనకు అంతో ఇంతో వైద్యం ఉండేది. ఇప్పుడు అదీ లేదు. లక్ష్మి డాక్టర్ను పిలిపించమని గోలెత్తింది. ఆలకించినవా రు లేరు. నాగభూషణం ఒక రోజల్లా కడ ప్రాణంతో ఉండి ఆఖరుకు మరణించాడు.

14

నాగభూషణం పోయిన ఆరో రోజుకి గాని కిష్టుడు రాలేదు. అతని ఒక కార్డుముక్క రాసినవాళ్ళు లేదు. ఈ అయిదు రోజులనుంచీ లక్ష్మికి తిండిలేదు, స్నానం లేదు. రెండో రోజునుంచీ పైకి ఏడవటానికి కూడా లేదు.

"అదివరకల్లా మొగుణ్ని మూసి ఏమి ఆటలు ఆడినా ఆడింది. ఇప్పుడేం చేస్తుందో? తన ఆట కట్టిందనే ఆ బొల్లి ఏడుపులు! ఏడవగానే సరా? ఎవరన్నా నమ్మొద్దూ! ఒక కడుపున పుట్టిన వాళ్ళకి లేని దుఃఖం తన కొచ్చింది! చిన్న మొగుళ్ళను చేసుకున్నవాళ్ళు కూడా ఇంత ఏడవరు. అబ్బో చాలా మందిని చూశాం.... అంత నిగిడి ఉండ లేనిది చచ్చినవాడితోనే పోలేకపోయిందీ? తిండి తినదూ! పోనీ డొక్క మాడితే తనే తింటుంది. లేకపోతే చాటుగా నన్నా తింటుంది. ఇప్పుడు తినటం లేదనా? అహహహ హహ!"

నాగభూషణం చచ్చాడని పరామర్శ చెయ్యటానికి బోలెడంతమంది బంధువులు వచ్చారు. వారందరి ఎదటా ఈ మాటలన్నీ పడటం లక్ష్మికి చచ్చినట్లున్నది. కిష్టుణ్ణి చూడగానే ఆమె బావురుమని ఏడ్చింది. అదివరకల్లా అస్ప ష్టంగా మనస్సులో ఉన్న నిశ్చయం తమ్ముణ్ణి చూడగానే నోట వచ్చేసింది.

"నన్ను తీసుకుపో కిష్టుడూ! నేనిక్కడ ఉండలేను నాయనా" అని ఏడ్చింది.

"పో, లేచిపో! నిన్నిక అడిగేవాళ్ళెవరూ!" అని వెనకనుంచి వెంకాయమ్మ కేక పెట్టింది. తనకు లక్ష్మిమాట లెంతో తీరని అవమానం చేసినట్లు.

"పోనీవమ్మా శనినీ! మళ్ళీ ఈ కొంపలో నేను బతి

కుండగా అడుగుపెట్టవద్దను" అని వెంకటేశ్వర్లు కేకపెట్టాడు.

"అదే నేనూ అంటున్నాను. యిప్పుడే వెళ్ళమను, ఈ క్షణం! అసలా అబ్బాయి అందుకే వచ్చాడుగామాలు! ఉత్తరం రాయించింది గామాలు! ఎంతకైనా తగ్గదేలే" అన్నది వెంకాయమ్మ.

"నీ పెట్టె సర్దుకో! ఇప్పుడేపోదాం." అన్నాడు కిష్టుడు లక్ష్మితో.

"ఆవిడకో పెట్టకూడానా? అట్లాగే వెళ్ళమను. మీరు పెట్టిన గుడ్డపీలికలు ఏనాడోపోయాయి. వేగిరం పదండి. ఏమైనా ఉంటే చూచిపంపేస్తాలే!" అన్నది వెంకాయమ్మ.

"నాకేమీ అక్కర్లేదు పిల్లను తీసుకో...." అన్నది లక్ష్మి నీరసంగా.

"పిల్లా? ఏ పిల్లే! దాన్ని ముట్టుకుంటే చేతులు విరగేస్తాను. నీ బాబు ఎవరడ్డం వస్తారో చూస్తాను!" అన్నది వెంకాయమ్మ.

"నా పిల్లదాన్ని వదిలిపెట్టిపోను." అని ఏడ్చిందిలక్ష్మి.

కిష్టుడు మారుమాటలేకుండా భ్రమరను చంకెత్తుకొని, పద, నా కెవరి బాబు అడ్డంవస్తాడో చూస్తాను!" అన్నాడు.

ఇద్దరూ పిల్లతో సహా యింటి బయటికి వచ్చారు.

ఒక వస్తాదులాంటి మనిషి లక్ష్మిదగ్గరకొచ్చి భృత్యుడల్లె, వెళ్ళి పోతున్నావా మా యమ్మా?" అన్నాడు.

"కోటయ్యావా నాయనా?.... నా కక్కడింకేముంది? పోక ఎందుకూ?" అన్నది లక్ష్మి.

"నీ నగలూ, గుడ్డలూ ఏయమ్మా?"

"అవే తక్కువయినై !....ఇవ్వనన్నారు."

"ఆఁ, అదేంమాట? ఈకపోవటమంటే ఎట్టాటిది? అడగాల్సి నట్టడిగితే ఈకేం జేస్తారెట్టా ?....యిదుగో, యెంకమ్మా అంటూ కోటయ్య యింట్లో కెళ్ళాడు. మరో నలుగురు మనుషులు వీధిలోనుంచి ఆవరణలోకివచ్చి లక్ష్మికి సమీపంలో నిలబడ్డారు. వాళ్ళు కోటయ్య మనుషులని లక్ష్మి గ్రహించింది. కాని కిష్టుడికి మాత్రం ఇదంతా ప్రమాదకరంగా కనిపించింది.

"ఆ కోటయ్యను నిష్కారణంగా తొందరపడవద్దను నరసింహులూ! నేను పోతాను!" అన్నది లక్ష్మి.

"కాస్త తాలవమ్మా ఒక్కచనం!" అన్నాడు నరసింలు.

కోటయ్య మరో పదినిమిషాలకు విశాలంగా నవ్వుతూ ఒకచేతిలో పెద్దపెట్టీ, మరో చేతలో పెద్దమూటా తెచ్చాడు.

"నగలన్నీ ఈ పెట్టెలో యెట్టా. అందిన గుడ్డలన్నీ మూటగట్టాం. ఆరి వేయనన్న వొచ్చివుంటే ఆసికచూసి పంపియమ్మ. ఆరిసొమ్ము మన కెందుకు?" అన్నాడు కోటయ్య కిష్టుడికేసి కన్నుమలిపి నవ్వుతూ.

కోటయ్య అనుచరులెవరో ముందుగానే ఏర్పాటుచేసి వుంచారు. వాకిట్లో ఒక రెండెడ్లబండి సిద్ధంగావుంది. కోటయ్య లక్ష్మి సామాను తెచ్చి బండిజల్లలో పెట్టాడు.

లక్ష్మి బండిలో ఎక్కి పడుకుంది. పిల్లను ఎక్కించి కిష్టుడు బండివెనక నడవసాగాడు. కోటయ్యా అతని మనుషులూ కిష్టుడితోపాటు బండివెంట నడవసాగారు.

ఊరి బయటికి వచ్చేలోపుగా బండిచుట్టూతా ఓ వందమంది చేరినట్టు చేరారు. ఆడవాళ్ళూ మగవాళ్ళూ. అందరూ లక్ష్మినిచూసి జాలిపడి, వెంకాయమ్మనూ, వెంకటేశ్వర్లునూ తిట్టేవాళ్ళే. ఊరి వాళ్ళకు తనమీద ఇంత అభిమానం ఏర్పడిందని లక్ష్మి కలలోకూడా అనుకోలేదు. అంత నీరసంగా ఉన్నా ఆమెకెంతో సంతోషం కలిగింది ఇది చూసి.

ఊరి బయట వెంటవచ్చినవారంతా ఒక్కొక్కరే జారారు. కాని ముఠామాత్రం వెళ్ళిపోలేదు.

"ఇక మీరుండండి. పాపం, చాలా మేలుచేశారు. మీ పుణ్యాన మా అక్క బయటపడగలిగింది." అన్నాడు కిష్టుడు.

"రోడ్డెక్కేదాకా వస్తాం. పాపిష్టి ముండాకొడుకులతో పని," అన్నాడు కోటయ్య.

కోటయ్య చెప్పిందంతా జరిగింది. ఊరికి ఒకమైలు దూరాన పంటకాలవ లాకుదగ్గర అయిదారుగురు మాలవాళ్ళు కర్రలతో సహా కనిపించారు.

"నీటి పాములు పట్టటానికొచ్చారా ఏందిరా, యేసూ ?" అని కేకేశాడు కోటయ్య.

"ఏం, లేదులే" అంటూ యేసు తలకున్న గుడ్డ విప్పి మళ్ళీ చుట్టుకున్నాడు.

"భద్రంగా ఉండండి, యదవనాయాళ్లారా!" అని హెచ్చరించాడు కోటయ్య.

మరో గంటకల్లా బండి రోడ్డెక్కింది.

15

లక్ష్మి మామూలుమనిషి కావటానికి మూడు నెలలు పట్టింది. కిష్టుడి పెళ్ళాం కాపరానికి వచ్చింది. చిన్నపిల్ల. ఇంటిపనిఏదీ చేతకాదు. చిన్నచిన్న పనులకుకూడా రొప్పు చేసుకొనేది. ఆ పిల్ల ఆడపిల్లల బడిలో ఇంగ్లీషు అక్షరాల వరకూ చదివి చాలించింది. ఆమెకు చదువు లేకపోయిందనే విచారం లేదు. ఆడజన్మకు చాకిరి, ఏవిధమైన చాకిరీ లేకుండా ఉండటమూ, మొగుడితో ఏకాంతంగా రాత్రింబగళ్ళు గడటపమూ గన్న చరితార్థత లేదని ఆమె విశ్వాసం. కిష్టుడు ఒక వంటమనిషినీ ఒక పనిమనిషినీ పెట్టగలిగితే నిజానికి తన జీవితం స్వర్గతుల్యం అనుకుని ఉండేదే. కాని కిష్టుడికి పొలంమీద వచ్చేది తిండటానికి సరిపోతుందిగాని ఇటువంటి ఖర్చులకుచాలదు. అతను బియ్యేపాసయి ఉద్యోగం లేకుండా కూర్చున్నాడు. మొగుడికి ఉద్యోగం లేకపోయిందనే విచారం జానకికి లేదు. సరిగదా, అవుతుందేమోననే భయం కూడా వుంది. లక్ష్మి, లక్ష్మి కూతురువచ్చి ఇంట్లో ఉండడం జానకికి నచ్చలేదు. వాళ్ళిద్దరూ తన ఆనందానికి అడ్డం వచ్చినట్టు ఆమె భావించింది. అయితే ఈ సంగతి లక్ష్మి చాలా కాలం గ్రహించలేదు.

కిష్టుడు వెంకటేశ్వర్లుమీద లక్ష్మి మనోవర్తికోసం వ్యాజ్యం వేశాడు. వెంకటేశ్వర్లు మధ్యవర్తుల పరిష్కారంతో లక్ష్మికి రెండెకరాలు రాసి యిచ్చాడు. లక్ష్మికి యావజ్జీవమూ, పిల్లకు పెళ్ళి అయ్యేవరకూ తిండి వగైరాల కోసమూ, పిల్ల పెళ్ళి ఖర్చులకూ కలిసి ఆ రెండెకరాలూ యిచ్చాడు. కిష్టుడు ఈ పరిష్కారానికి ఒప్పుకోదలచ లేదు గాని మధ్యవర్తులు అతన్ని ఒప్పించారు.

లక్ష్మి తన కూతురు విషయం ఒక నిర్ణయానికి వచ్చింది. తన అనుభవాలేవీ పిల్లకు కలగరాదని నిశ్చయించింది. ఆమెకు చదువూ, కావలిస్తే సంగీతమూ చెప్పించాలనుకున్నది. తన నగలన్నీ అమ్మిఅయినాసరే తన పిల్ల జీవితం సుఖమయంగా చెయ్యాలనుకున్నది. ఆ ఉద్దేశంతోనే కిష్టుడిచేత తన నగలు అమ్మించింది. తీరా డబ్బు చేతికి వచ్చినాక ఇళ్ళ స్థలాలు కొనమని ఒకరిద్దరు ప్రోత్సహించారు.

"రామవరప్పాడు దగ్గర మా బావమరిది నాలుగు వందల గజాలు కొన్నాడు. యిప్పుడు దాని ఖరీదు రెట్టింపయింది. ఇప్పటికైనా మించిపోలేదు. కొంచెం మారంగా కొంటే ఇప్పటికీ సెంట్లలెక్కన జాగా దొరుకుతున్నది" అని ఒకను సలహా చెప్పారు.

"పోనీ పిల్లపేర ఉంటుంది, ఇళ్ళ స్థలాలన్న తరవాత కొన్నఖరీదు రాకపోతుందా? నాకో అరఎకరం కొనిపెట్టు" అన్నది లక్ష్మి తమ్ముడితో. కిష్టుడు వెళ్ళి లక్ష్మి నగలమ్మిన డబ్బుతో నలభై సెంట్ల స్థలం కొనగలిగాడు.

లక్ష్మికి రెండెకరాలమీదా శిస్తూలూ అవీపోను ఒక నూరురూపాయలు వచ్చేవి. అవి తనకూ పిల్లకూ తిండికే సరిపోయేవి. న్యాయానికి పిల్ల చదువుకూ సంగీతానికీ కిష్టుడే భరించేవాడు. అయితే లక్ష్మి వచ్చినప్పటినుంచీ జానకికి ఇంటిపని బెడదలేకుండా పోయింది. కాని జానకికి ఆ విషయం కృతజ్ఞత ఏమీ లేకపోయింది.

చాలా కష్టపడ్డమీదట కిష్టుడు స్కూళ్ళబడిలో ఒక సంవత్సరంపాటు మేష్టరు ఉద్యోగం సంపాదించాడు. అదృష్టవశాత్తూ రెండుమూడు ట్యూషన్లు కూడా దొరికాయి. వాటితో అతని ఆర్థికస్థితి గాట్టోపడ్డది.

జానకి తనని పరాయిమనిషల్లే చూస్తున్నదని లక్ష్మి కనిపెట్టింది. ముఖ్యంగా భ్రమరమీాద జానకి విసుక్కున్నప్పుడల్లా లక్ష్మికి కష్టంగా ఉండేది. భ్రమర చదువుకుంటుంటే జానకి బొత్తిగా ఓర్చలేకపొయ్యేది. ఏదో పని చెప్పేది. అయినా లక్ష్మి జానకిని గురించి మనస్సు కలత పెట్టుకోదలచలేదు. వెంకాయమ్మతో అనుభవం అయినమీాదట ఇటువంటివి ఓర్చుకోవటం అవలీల అయింది.

లక్ష్మి కిష్టుడిదగ్గరికి వచ్చిన ఐదునెల్లకి ఒకనాడు కోటయ్య లక్ష్మిని చూడవచ్చాడు. ఒక బుట్టనిండా వంకాయలూ, బెండకాయలూ, ఒక పెద్ద సొరకాయ తెచ్చాడు.

కోటయ్యను చూడగానే లక్ష్మికి ఆప్తుణ్ణి చూసినట్టు ప్రాణం లేచి వచ్చింది.

"ఏం కోటయ్యా, అంతా కులాసా ?" అని అడిగింది లక్ష్మి.

"ఏం కులాసామ్మా? మీ యెంకయ్యని శితకబాడి చారుగా! మంచాన పడుండాడు," అన్నాడు కోటయ్య విశాలంగా నవ్వుతూ.

"ఎప్పుడు! ఏం జరిగింది?" అన్నది లక్ష్మి ఆదుర్దాగా.

"ఏమో, ఎవరు చూశారు? ఓరోజు చీకటిపడి బయలు కెళ్ళాడు. నలుగురు మనుషులు అమాంతం మీద బడి గొడ్డును బాదినట్టు బాది వొదిలిపెట్టారు. మోకాలు డిప్ప ఊడిందనుకో. వొంటినిండా కర్రిపోట్లే, చిత్తయిపోయ్యాడు. యెనకటంత పెడసరంగా మాట్లాడ్డు. ఎల్లిచూశా, కొట్టారని చెప్పుకు ఏడిశాడు. పొగరుబోతు కేమవుద్దన్నా. బుద్ధిగలిగుండమన్నా. అంతా పదిరోజులైంది అట్టనే మీ ఆడపడుచుకూ్కడా తొంటె యిరిగిందిగా! ఇల్లా? ఏం లేదులే. బాయి దగ్గర జారిపడ్డది" అని చావు కబుర్లన్నీ చల్లగా చెప్పాడు కోటయ్య.

లక్ష్మికి ఈ వార్తవినగానే కలిగిన విచారం క్రమంగా హృదయంలోకి యింకటానికి బదులు క్రమంగా ఇగిరిపోయింది. కొంతసేపటికి ఆ మెలో విచారంగాని సంతోషం గాని ఏదీ మిగలలేదు. ఎవరో స్వల్ప పరిచయస్థులకు కలిగిన కష్టాలు వింటే ఏమవుతుందో లక్ష్మికి అదే అయింది.

16

కిష్టుడు మరుసటి ఏడు ట్రెయినింగుకు వెళ్ళాడు. ఆ మరుసటి ఏడు మళ్ళీ పంతులు పనిలో ప్రవేశించాడు. ఈసారి

ఉద్యోగం 65 రూపాయలమీద ఖాయం అయింది. మరో 50 రూపాయలకు ప్రైవేట్లు దొరికాయి. అతని పని చాలా బాగుంది. జానకి పనికూడా చాలా బాగుంది.ఇంట్లో వంట మనిషికి లక్ష్మి వుంది. పనిమనిషిని కూడా పెట్టుకున్నారు.

భ్రమర మగ పిల్లల బడికిపోయి చదువుతూ వుంది. సంగీతం నేర్చుకుంటూ ఉంది. ఆ పిల్లకు ఇప్పుడే తల్లిదండ్రు లకన్న జానకి పద్ధతులు ఇష్టం. ఇంటి పని చెయ్యటమంటే రోత. సరదాలిష్టం. చదువులో తెలివిగలదాన్ననీ, సంగీతం బాగా పాడతాననీ గర్వంకూడా ఉంది. నిజానికి లక్ష్మి గొంతులో ఉన్న సుఖంగాని, పాడటంలో ఆసక్తిగాని భ్రమరకి లేదు. ఆ సంగతి భ్రమర ఎరుగదు. ఒకనాడెప్పుడో లక్ష్మి వంట యింట్లో సన్నగా పాడుకుంటుంటే భ్రమర విన్నది. వెంటనే వెటకారంగా నవ్వి, "అబ్బో నువ్వు పాడేతావే!" అన్నది. అని తల్లి పాట తన పాటకంటె బాగున్నదేమోనని అనుమానంకలిగి భ్రమరకు చాలా అసూయవేసింది. భ్రమర నవ్విన నవ్వులో అసూయ వున్నదని లక్ష్మికి తోచింది. ఆ తరువాత ఆమెఎప్పుడూ నోరెత్తి సన్నగాకూడా పాడుకోలేదు.

అందరి దృష్టిలోనూ కృష్ణుడు బాగుపడ్డట్టు కనిపించి నప్పటికే అతనికి రెండేళ్ళకో పిల్లో పిల్లవాడో కలుగుతూ వచ్చారు. గంపెడు సంసారమయింది. భ్రమర స్కూలు ఫైనలు పరీక్షకు కూర్చుని పాసయింది. ఆమెకు చిన్నతనం లోనే పెళ్ళి చెయ్యాలని జానకి పట్టుబట్టింది గాని లక్ష్మి ఒప్పుకోలేదు.

"ఇప్పుడందరూ పెద్దయినాకనే పెళ్ళిళ్ళు చేసుకుంటున్నారు. నన్ను వెలివేస్తారని నాకేమీ భయంలేదు. దాని ఇష్టమయితే అది చదువుకుంటుంది. అంతగా అయితే రామవరప్పాడు స్థలం అమ్మేస్తాను." అన్నది లక్ష్మి. కిష్టుడు లక్ష్మిని బలపరిచాడు.

భ్రమర సంగతి ఏమవుతుందో నిజంగా లక్ష్మికి తెలియదు. తన కూతురి జీవిత నిర్ణయాలు చేసే శక్తిసామర్థ్యాలు తనకు చాలవని లక్ష్మి గుర్తించింది. కాలేజీచదువు చదివించడానికి చాలా డబ్బు కావాలి. స్థలం అమ్మి పిల్లను చదివించినా ఎప్పుడోప్పుడు పెళ్ళి చేసుకోవలసిందేగాని పిల్ల ఉద్యోగాలు చెయ్యబోదు. ఆడవాళ్ళకు దొరికే ఉద్యోగాలన్నీ అవినీతికరమైనవనే లక్ష్మి విశ్వాసం.

ఈ సమస్యలన్నీ లక్ష్మి భ్రమరతో చర్చించింది. భ్రమరకు చర్చలంటే తలనొప్పి. తల్లితో చర్చించడం మరీ విసుగు. జానకే తన జీవితం గురించి మాట్లాడటానికి పనికి రాదనీ, జానకితో పోలిస్తే లక్ష్మి మరీ అనాగరిక వ్యక్తి అనీ భ్రమర విశ్వాసం.

"నాకు చదువక్కర్లేదు....ఏదో చేద్దాంలే!" అన్నది భ్రమర.

ఒకనాడు అకస్మాత్తుగా భ్రమర మాయమైంది. తన మేనమామకు ఒక ఉత్తరం మట్టుకు ఉంచి వెళ్ళిపోయింది.

"నన్ను గురించి మీరు విచారించవద్దు. వెతకవద్దు. నా జీవితం నేను జీవించదలిచాను. మా అమ్మకు చెబుదును

గాని ఆవిడ అర్థం చేసుకోలేదు. నే నేమీ తప్పుడు పనులు చెయ్యటం లేదు—భ్రమర"

ఈ ఉత్తరం చూసుకుని లక్ష్మి బావురుమని ఏడ్చింది. ఆమెకీ విషయంలో కలిగినంత సంతాపం అదివరకెన్నడూ కలగలేదు. ఎందుకంటే ఈ సంతాపంలో పశ్చాత్తాపం కూడా కలిసి వచ్చింది.

"నేనుదాన్ని సరిగా పెంచలేక పోయినాను. నామీద దానికి గురిలేకుండా చేసుకున్నాను" అన్నది లక్ష్మి.

భ్రమర ఒక యువకుడి వెంట పట్నం వెళ్ళింది. ఆ యువకుడు తన పరిభాషలో భ్రమరను "ప్రేమించాడు" అతను కూడా భ్రమరకోసం తన బంధువుల్ని "త్యాగం" చేశాడు. తండ్రికి చెప్పకుండా ఏడువందల రూపాయలు పట్టుకుని బయలేరాడు. ఈ డబ్బు అయిపోయేలోగా భ్రమరకి సినిమాలో మంచి ఛాన్సు వస్తుందనీ, ఆ తరువాత అంతా సుఖంగా ఉండవచ్చుననీ ఇద్దరూ రహస్యంగా అంచనా వేసుకున్నారు. రైలులో అతను భ్రమర చెవిలో "లోకములో మనకేటికి, లోలాక్షి రా పోదాము" అని పాడాడు.

భ్రమరను మనం తప్పు పట్టనవసరం లేదు. ఆమెలో ఉన్న అస్పష్టమైన స్వాతంత్ర కాంక్షా, ప్రేమను గురించి ఆమెకున్నవిశ్వాసాలుఆమెనుబలపరిచాయి. పత్రికల్లోవస్తున్న ప్రణయసాహిత్యమూ, ప్రణయగీతాలూ ఆమెనుసమర్థించాయి ఈ పని చెయ్యటంవల్ల ఆమె తనను చూసి తాను గర్వించుకున్నది. తనను తాను గౌరవించుకున్నది. ఆమెకీపని చెయ్యటంవల్లఅపరితమైన ఆనందం కలిగిందిగాని బాధ కలగలేదు.

లక్ష్మి తన జీవితాన్ని తన సంస్కారంతో సంస్కరించాలని ప్రయత్నం చెయ్యలేదు. జీవితాన్ని జయించాలన్న భావం ఆమె కెన్నడూ కలగనేలేదు. ఈ పని చెయ్యటం కోసం నేను నాకుగల సమస్తమూ త్యాగం చేస్తానని ఆమె ఎన్నడూ నిశ్చయించుకోలేదు. అన్నిటికన్నా ఎక్కువైనదేమంటే ఆమెకు నిజమైన ఆనందం ఎంత అపసవ్యంగా గానీ, ఎన్నడూ కలగలేదు. అందుచేత తన కూతుర్ని గురించి లక్ష్మి విమర్శించి లాభంలేదు. మూడు నెలలపాటు భ్రమర ఆమె ప్రియుడూ కలిసి ఆకాశాన, స్వర్గంలో, మబ్బుల మీద విహరించారు. దగ్గర ఉన్న డబ్బు అందుకు వినియోగించింది. కాని, డబ్బు అయిపోయింది. అయినా భ్రమర ఆ మూడు నెలలూ అనుభవించిన ఆనందాన్ని ఏ ఆర్థిక శాస్త్రవేత్తా తుంచివెయ్యలేడు.

భ్రమర సినిమా కంపెనీలకి పోయింది. కొందరు ఆమె మొహానికి పెదవులకూ రంగువేసి, గరగరలాడే చౌకచీరెలు, ధగధగలాడే చౌక నగలూ పెట్టి ఫొటోలు తీశారు. ఒక పెద్దమనిషి తను తీయబోయే చిత్రంలో తప్పక వేషం ఇస్తానని వాగ్దానం చేసి ఆమెను ఒంటరిగా బీచికి షికారుకూడా తిప్పాడు. స్నేహితంలో ఆ పెద్దమనిషి తీసుకున్న చనువులకు భ్రమర అభ్యంతరం చెప్పలేదు. ఆమె హృదయం అదివరకే తన ప్రియుడికి దత్తమై ఉంది. దాన్ని ఏ ప్రొడ్యూసరు అపహరించలేడు.

అయితే తన ప్రియుడు ఈ పాటి అర్థం చేసుకోలేక పోతాడని భ్రమర అనుకోలేదు. అతను భ్రమరతో పోట్లాట

ప్రారంభించాడు. "నువ్వు సినిమాల్లో వెయ్యకపోతే మానె. మనం ఇంకేదన్నా చేసి డబ్బు సంపాదిద్దాం. నువ్వు వాడితో షికార్లు వెళ్ళకు" అన్నాడు.

"ఇదుగో వంద రూపాయలు. నా వేషానికి ఎడ్వాన్సు. నువ్వు చాదస్తంగా మాట్లాడకు. ఇంకా నాకు పేరు రాక ముందే ఇట్లా అసూయపడుతున్నావు. రేపు నేను పెద్ద స్టారు నయితే ఏం చేస్తావు?" అన్నది భ్రమర.

ఒక రోజు చెప్పకుండా భ్రమరప్రియుడు ఇంటికి వెళ్ళిపోయాడు.

"నీకేమీ ఫరవాలేదు. నీకు కావలసిన ఏర్పాట్లన్నీ నేను చేస్తాను" అన్నాడు ప్రొడ్యూసరు.

పట్నంలో ఒక దరిద్రపు ప్రాంతంలో ఒక చిన్న డాబా పదిహేను రూపాయలకు అద్దెకు తీసుకుని భ్రమరను అందులో ఉంచాడు. వంట సామాగ్రి అదీ కొనిపెట్టాడు. ఆమెను వంట చెయ్యమన్నాడు. తనకు వంట రాదన్నది భ్రమర. నేర్చుకోమన్నాడు ప్రొడ్యూసరు.

అతను తీసే చిత్రంలో భ్రమర వేషం వెయ్య లేదు.

నాన్సెన్స్! నా వైఫ్‌ను వేషం వెయ్యనిస్తానా? డామ్ షేమ్! చౌక ముండలందరితోటి కలిసి వేషం వేస్తావా? ఛీ. ఛీ!" అన్నాడు.

ఆ పెద్దమనిషికి అదివరకే ఒక వైఫూ కొందరు కిడ్సూ ఉన్నట్టు భ్రమరకు తెలిసి వచ్చింది. నలభై ఏళ్ళ వాడికి భార్యా పిల్లలుంటారని ఆమెకు తెలిసే ఉండవచ్చు. కాని

వాళ్ళంతా వచ్చి ఈ డాబాలో కాపరం పెడతారనీ, ప్రొఫెస్సరుగారి మొదటి భార్య తనని అనరాని మాట లన్నీ అంటుందనీ భ్రమరకు తెలియదు.

అయితే ఆమెకు విప్లవమూ తిరుగుబాటూ గురించి కొద్దిగా తెలుసు. ఒకనాడు ప్రొఫెస్సరుగారు ఇంట్లో లేని వేళ భ్రమర ఇల్లువదిలి పారిపోయి తల్లి దగ్గరికి వచ్చేసింది.

ఇంటికి వచ్చిన తర్వాత తన కూతురు గర్భిణిగా ఉన్నట్టు లక్ష్మి గ్రహించింది. ఆమె వేదనకు అంతులేదు. జానకి చాలా అల్లరి చేసింది. కిష్టుడు బుద్ధిమంతుడల్లే ప్రవర్తించాడు.

"నీ కేమీ భయం అవసరంలేదు. మీ ఇళ్ళస్థలం ఇవ్వాళ అర్ధమం ఇరవైవేలు చేస్తుంది. మొగుడికోసం పత్రికలలో వేద్దాం" అన్నాడు. లక్ష్మి ఏమీ చెప్పలేకపోయింది

ప్రకటన చూసి చాలామంది రాశారు కూడాను. అంతా నాసిరకమే. భ్రమర చచ్చినా వాళ్ళను చేసుకోను, అని మొండితనం చేసింది. ఆఖరుకొకకుర్రవాడు వచ్చాడు. చూడటానికి బాగా లేడు. కాని కుర్రవాడు, చాలా విశాల హృదయం ప్రకటించాడు.

"నాకునీతిలోనమ్మకంలేదు ఈఅమ్మాయిఎవరితోనో లేచిపోయిందని విన్నాను. నా కేమీ అభ్యంతరం లేదు. నాకు స్త్రీ స్వాతంత్ర్యంలో విశ్వాసం ఉంది. నేను చేసిన పనులకన్న ఈ అమ్మాయి చెడుపనులు చేసిఉండదు. నేను ఈ పిల్లను చేసుకుంటాను ... ఆ స్థలం తాలూకు పత్రాలూ అన్నీ నేను చూడవచ్చునా?" అని అడిగాడు.

ఈ కుర్రవాణ్ణి చూస్తే లక్ష్మికి చాలా అసహ్యం వేసింది. కాని భ్రమర ఒప్పుకున్నది. వివాహం అయిపోయినది. తల్లికున్న రెండెకరాలూ, స్థలమూ పిల్లపేర రాసిస్తేనే గాని పెళ్ళికి ఒప్పుకోలేదు కుర్రాడు.

లక్ష్మి తటాపటాయించింది.

భ్రమర తల్లిమీద విసుక్కుని "నీ సంగతే ఆలోచిస్తావు. నా సంగతి ఆలోచించవు. నువ్వెప్పుడూ ఇంతే!" అన్నది.

లక్ష్మి తనకున్నదల్లా కూతురు పేర పెట్టింది.

తనగతి ఏంకావాలి? తనకింకా ముప్పై మూడేళ్ళే. అప్పుడే తన జీవితం అయిపోయింది. తన కూతురి జీవితం కూడా కొద్ది సంవత్సరాల్లో అయిపోతుంది. ఆ పొలమూ, స్థలమూ అమ్ముకు తిని వాడిదారిన వాడు లేచిపోతాడు. భ్రమర ఒక ఆడపిల్లతో వీధిలో నిలబడుతుంది. భ్రమరకు పుట్టేది ఆడపిల్లేనని లక్ష్మికి బాగా తెలుసు. తనకింకా నడి వయస్సు దాటకమునుపే మూడు తరాల వాళ్ళు వీధిలో నిలబడతారు!

"భగవంతుడా, మాకేది దిక్కు" అని ఏడ్చింది లక్ష్మి.

భగవంతుడు పలకలెదు.

★